

NUMISMATICĂ ȘI ISTORIE

VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA

1. Știința în istoria umanității. De-a lungul anilor m-am întrebat adesea care este sensul și în ce constă cuprinsul numismaticei. În diferite momente, pe măsură ce cunoștințele mele deveneau mai bogate, mi-am dat alte și alte răspunsuri, dar odată ce ajungeam la ele, noi dificultăți îmi apăreau în față și eram nevoit să-mi continui căutarea.

Cuvântul românesc „numismatică” este un neologism introdus în secolul al XIX-lea și provine cel mai probabil din franțuzescul „numismatique”. Optăm în favoarea acestei origini, cu toate că principalele limbi europene (și nu numai) cunosc termeni aproape identici, cu același înțeles (eng., „numismatics”, germ., „Numismatik”, it. și sp., „numismatica”, rusă, „numizmatika”). Sorgintea sa trebuie căutată în grecescul *nomisma*, preluat de latină, ca *numisma*, ambele, cu aceeași semnificație, de monedă. La rândul său, rădăcina *nomos* derivă din „lege”, deoarece moneda, după cum remarca profund Aristotel (*Etica după Nicomach*, V, 5), nu este un produs natural, ea datorându-se reglementărilor umane.

Odată creionat mesajul acestui numen ca atare, rămâne să examinăm cuprinsul său actual și complet. În general, se admite că numismatica se ocupă de monede, dar și de alte forme bănești sau paramonetare. Însă, asupra conținutului său vom mai avea prilejul de a reveni pe larg. Acum, ceea ce dorim să stabilim este locul său în ansamblul cunoștințelor omenești. Și, în legătură cu acest lucru trebuie amintit că școala franceză a desemnat demult numismatica, potrivit sintagmei utilizate prima oară, în 1822, de către J. Lelewell, ca o „știință auxiliară a istoriei”¹. Aceasta ar însemna că ea este o știință folositoare (?) altei științe – în speță, istoria –, pe care o ajută în demersul său. Un prim obstacol se ridică de această dată în fața noastră, izvorât din vechea dispută privitoare la caracterul științific al istoriei. Este aceasta o știință sau nu, după cum susțin contestatarii? Dar, ce este la urma urmei știința?

S-a afirmat și se susține axiomatic, că fără știință nu ar fi fost posibilă civilizația. Fără a adânci această chestiune, care iese din sfera restrânsă a temei tratate, să încercăm de această dată să ne concentrăm asupra științei, ca o creație umană aparținătoare categoriei filosofice a cunoașterii. Acest lucru a fost definit cu multă vreme în urmă. Astfel, în viziunea lui I.G. Fichte, „Știința este un sistem de cunoaștere pe baza unui principiu suprem care exprimă conținutul și forma a ceea ce știm”². Sintagma „ceea ce știm” cuprinde două echivocuri, întrucât ea este limitată atât în planul mărginirii istorice a cunoașterii, cât și în acela a capacității de obiectivare, ca fapt existând în afara conștiinței omului și independent de ea. Cu alte cuvinte, ceea ce știm astăzi poate fi mai mult decât ieri și mai puțin decât mâine, însă niciodată nu vom fi siguri că acestea sunt pe deplin adevărate. De aceea, „considerarea a ceva ca adevărat (*das Fürwahrhalten*) este un produs al intelectului nostru,

¹ J. Topolski, *Metodologia istoriei*, trad. A. Țapu, București, 1987, p. 34.

² I. G. Fichte, *Grundlage des Naturrechts nach Principien der Wissenschaftslehre*, Jena și Leipzig, 1796, p. IV și urm.; G.W.F. Hegel, *Prelegeri de istoria filozofiei*, trad. D.D. Roșca, 2, București, 1964, p. 636.

care se poate baza pe principii obiective, dar care reclamă și cauze subiective în simțirea celui care judecă”³.

„Considerarea a ceva ca adevărat sau valabilitatea subiectivă a judecății, în raport cu convingerea (care este în același timp obiectiv valabilă)”, cunoaște trei trepte:

Prima dintre ele, *părerea*, este considerarea a ceva ca adevărat, fiind conștienți că ea nu este suficientă nici subiectiv, nici obiectiv. Când considerarea este subiectiv suficientă și, în același timp, obiectiv insuficientă, ea se definește drept *credință*, care constituie a doua treaptă. Dacă este suficientă atât subiectiv, cât și obiectiv, considerarea este cunoscută sub numele de *știință*. Suficiența subiectivă va deveni pentru mine *convingere*, iar pentru ceilalți *certitudine*. Aceasta înseamnă că reprezentarea subiectivă are posibilitatea să posede o validitate obiectivă⁴. Dar cum putem fi siguri de aceasta, ori de unde știm sau nu că acesta este adevărul obiectiv? Răspunsul care s-a dat până acum dilemei de mai sus a fost cel al experimentului, prin care dobândim posibilitatea de a verifica un adevăr științific⁵.

2. Științe naturale (exacte) și științe umaniste. Până de curând s-a susținut că, spre deosebire de științele naturale sau, după cum le definea un cunoscut istoric român, „ale fenomenelor”, în științele sociale, din care fac parte și cele umaniste, este imposibilă separarea subiectului de obiect⁶. În ultima vreme această aserțiune este tot mai mult zdruncinată de noile descoperiri teoretice și progrese tehnice tocmai în domenii ca matematica, fizica, biologia, chimia etc., adică în sfera științelor așa-zis exacte, care pun la îndoială o serie de cunoștințe, considerate până acum fundamentale și imuabile. Verificarea pe cale experimentală în științele naturale este veridică până la un punct⁷, întrucât macrocosmosul scapă încă în mod sigur posibilităților umane de cunoaștere completă și nici microcosmosul nu ne mai apare astăzi îndestul de accesibil. Pe de-o parte, ca produse subiective atât macro-, cât și microcosmosul se află în continuă extindere, confirmându-se astfel caracterul relativ al cunoașterii, dar și tendința continuă a acestora de a spori și de a se apropia de adevăr. Pe de altă parte, dacă este posibil – deoarece trebuie să admitem și imposibilitatea realizării sale –, experimentul este de asemenea un produs uman, care poate fi executat corect sau nu, independent de voința noastră, după cum și rezultatele sale pot fi sau

³ I. Kant, *Critica rațiunii pure*, trad. N. Bagdasar, E. Moisuc, București, 1969, p. 610; G.G. Iggers, *New Directions in European Historiography*, Middletown, Conn., 1984 (1975?), p. 6.

⁴ I. Kant, *op.cit.*, p. 612 și 615.

⁵ Expresia „adevăr obiectiv” este un pleonasm, întrucât orice „adevăr” are semnificația inclusă, de a fi obiectiv, iar „adevărul subiectiv” reprezintă o *contradictio in adiecto* (fals). Cf. A. Schaff, *Istorie și adevăr*, trad. A. Boboc și I. Mihăilescu, București, 1982, p. 114.

⁶ H. Bonasse, P. Delbet, E. Durckheim et alii, *De la méthode dans les sciences*, Paris, 1908; A.D. Xenopol, *Noțiunea valorii în istorie*, în *AARMSI*, s. II, t. XXVIII, 1905, p. 8-10 (332-334); idem, *La théorie de l'histoire (Des principes fondamentaux de l'histoire, deuxième édition)*, Paris, 1908, p. 23; idem, *Despre metodă în științe și în istorie*, în *AARMSI*, s. II, t. XXXII, 1910, p. 1-18 (1091-1108); J.D. Bernal, *Știința în istoria societății*, București, 1964, p. 707; S. Mesure, Note, în R. Aron, *Introducere în filozofia istoriei. Eseu despre limitele obiectivității istorice*, ed. S. Mesure, trad. H. Gănescu, București, 1997, p. 447-448 (nota 1 de la p. 23).

⁷ F. Simiand, *Méthode historique et sciences sociales*, în *Annales ESC*, 15, 1960, 1, p. 87; J.D. Bernal, *op.cit.*, p. 707-718; M. Florian, *Scrieri alese*, ed. N. Gogonea, București, 1968, p. 127-129; R. Trigg, *Rationality and Science. Can Science Explain Everything?*, Oxford, 1993; idem, *Înțelegerea științei sociale. O introducere filosofică*, trad. A. Botez, C. Firuță, E. Gheorghe, G. Nagâ, București, 1996, p. 10 și 15-16; S. Mesure, în R. Aron, *op.cit.*, p. 476 (nota 1 de la p. 175); L. Boia, *Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune*, București, 1998, p. 142-144 („experimental” în istorie).

nu validate parțial ori total, acceptate, interpretate corect, influențate, obturate, modificate etc., ceea ce semnifică un caracter relativ și în ceea ce-l privește⁸.

Postulatul „constanței legilor naturii”, formulat de către J. Stuart Mill, a dominat multe decenii în epistemologie și încă este destul de prezent, chiar dacă uneori numai în subconștientul nostru⁹. În secolul al XIX-lea și la începutul celui ce i-a urmat, deosebirile dintre științele naturii și cele sociale erau pentru numeroși cercetători mai evidente decât astăzi și, cu toate acestea, încă din acea vreme s-au oferit explicații, pe de-o parte, iar pe de alta, s-a relevat că aceste deosebiri nu sunt atât de radicale pe cât păreau la o primă examinare. Unul din cei mai mari teoreticieni ai istoriei și, în mod sigur, cel mai mare din România, A.D. Xenopol, susținea că deosebirile dintre științele naturii și cele sociale derivă din dualitatea formelor pe care le ia universul (spațiul și timpul), care dau naștere la forme reale și existente în afara minții omenești, precum și la altele, proprii numai conștiinței noastre. Și savantul ieșean puncta în continuare că, potrivit acestei dualități esențiale, din istoria materiei izvorăște o concepție de coexistență (sau de repetiție), iar în istoria omenirii își află sursa concepția de succesiune. De aceea, explica el pe atunci, științele coexistenței (naturii) sunt conduse de legi, pe când cele ale succesiunii sunt dirijate de serii. O altă deosebire între cele două mari grupe de științe poate fi identificată în metodologia de cercetare: științele naturii se bazează pe inducție și deducție, iar științelor sociale le este proprie inferența¹⁰.

Dar ceea ce părea sigur și limpede pe atunci s-a dovedit a fi astăzi și îndoielnic și neclar. Astfel, clasificarea potrivit cu obiectul cercetării, în științe ale naturii și științe sociale, nu funcționează în perioadele de intensificare a cercetării, când se constată o diluare crescândă a hotarelor dintre cele două mari grupe de științe și se dezvoltă numeroase științe de graniță, care tind să capete cu repeziciune un statut autonom¹¹.

În același timp, după cum spuneam, noile descoperiri din domeniul științelor naturale au zdruncinat tocmai conceptele lor esențiale și au pus la îndoială chiar termenul de „exacte”. De pildă, noțiunea fundamentală de timp, văzută până astăzi ca o progresie liniară, de la trecut la prezent, nu mai apare ca o reflectare a realității, întrucât „prezentul” afectează atât „trecutul”, cât și „viitorul”, iar timpul poate fi conceput așadar ca o simultaneitate. În acest chip, relativitatea determinată de subiect a impus în fizica cuantică ca, ceea ce se numea

⁸ R. Trigg, *op.cit.*, p. 22-23.

⁹ G. de Greef, *Les lois sociologiques*, Paris, 1908, p. 4-8 și 35-47; A.D. Xenopol, *Le postulat psychologiques*, Paris, 1912, p. 9 și urm.; F. Simiand, *op.cit.*, p. 86 („legea științifică” este tot un produs spiritual și deci o formulă subiectivă, cu un conținut relativ).

¹⁰ A.D. Xenopol, *Les faits de répétition et les faits de succession*, în *Revue de synthèse historique*, 1, 1898, p. 171; idem, *Expunere pe scurt a principiilor fundamentale ale istoriei*, în *AARMSI*, s. II, t. XXI, 1899, p. 1-12 (463-474); idem, *La théorie de l'histoire*, p. VII și 1-19; idem, *op.cit.*, în *AARMSI*, s. II, t. XXVIII, 1905, p. 20-31 (344-355); idem, *Cauzalitatea în succesiune*, în *AARMSI*, s. II, t. XXVIII, 1906, p. 1-47 (531-577); N.M. Djuvara, *Civilisations et lois historiques. Essai d'étude comparée des civilisations*, Paris – La Haye, 1975, p. 10 (Istoria se desfășoară în mari unități aflate sub incidența unor constante legice); F. Braudel, *Timpul lumii*, trad. A. Rizea, I, București, 1989, p. 27 (definiște în același mod, – fenomen de succesiune – procesul prin care orașele dominatoare se înlocuiesc unele pe altele). Vezi și sinteza lui N.M. Djuvara (*Civilisations et lois historiques. Essai d'étude comparée des civilisations*, Paris – La Haye, 1975, p. 10), care vede istoria desfășurându-se în mari unități, aflate sub incidența unor constante legice.

¹¹ J. Topolski, *op.cit.*, p. 452.

„trecut” sau „viitor” să însemne de fapt doar „acum”, cu semnificația că „trecutul nu a trecut” și „viitorul nu vine încă”¹².

Este momentul acum să menționăm că, dificultățile pe care le crează relativitatea timpului au condus la căutarea unor diverse soluții în vederea diminuării influenței acestui fapt asupra cercetării istorice, dintre care mai cunoscută este cea găsită de F. Braudel, prin „la longue durée”¹³.

Din cele de până acum, reiese profunda perisabilitate a științei în ansamblul ei¹⁴, ca și a fundamentelor sale, constatări care impun faptul că statutul științelor naturale nu se justifică mai mult decât al celor sociale. Sau, după cum remarcă iarăși același istoric român, cu aproape un secol în urmă¹⁵: „Nici o știință nu e perfectă, precum nici una nu e completă.”

Poate exista ceva în afara cunoașterii? Evident că da, atâta timp cât admitem că aceasta este proprie numai conștiinței. Deci, dacă urmărim acest fir logic, se pare că nu poate fi cunoaștere în afara existenței sau, cu alte cuvinte, ontologicul primează asupra cunoașterii. Ca o consecință, cel puțin aparentă, ar trebui să acceptăm exacta reproducere a obiectului în conștiința noastră și să excludem posibilitatea relativizării sale¹⁶.

De-a lungul istoriei cunoașterii omenești s-a constatat cum ceea ce a fost considerat ca adevărat într-un moment dat, ulterior s-a dovedit că a fost doar o *păreră*¹⁷. Iar ceea ce astăzi este încă necunoscut, mâine poate fi cunoscut sau ni se pare mai cunoscut. Continua

¹² I. Kant, *op.cit.*, p. 82 (spațiul și timpul sunt creații ale conștiinței și „ca fenomene nu pot exista în sine, ci numai în noi”); M. Maeterlinck, *La vie de l'espace*, Paris, 1928, p. 200-201; H. Bergson, *L'évolution créatrice*, Paris, 1914, p. 369 („timpul este invenție sau este nimic”); E. von Neumann, *The Mathematical Foundations of Quantum Physics*, Princeton, New Jersey, 1955; L.C. Olivier, *Duration, memory and the nature of the archaeological record*, în A. Gustafsson & H. Carlsson, (ed.), *Glyfer och arkeologiska rum – en vänbok till Jarl Nordbladh*, Gotarc Series A, 3, Göteborg, 1999, p. 529 și 531-535; idem, *Duration, Memory and the Nature of the Archaeological Record*, în H. Karlsson, (ed.), *It's about Time. The Concept of Time in Archaeology*, Göteborg, 2001, p. 61-70.

¹³ F. Braudel, *Histoire et Sciences sociales: la longue durée*, în *AnnalesESC*, 13, 1958, 4, p. 725-753; idem, *Timpul lumii*, 1-2; idem, *Gramatica civilizațiilor*, trad. D. Moarcăș, 1, București, 1994, p. 30 și 69-71; A. Riza, *Postfață*, în F. Braudel, *Structurile cotidianului: posibilul și imposibilul*, trad. A. Riza, 2, București, 1984, p. 398-399; W. Kula, *Histoire et économie: la longue durée*, în *AnnalesESC*, 15, 1960, 2, p. 294-313; idem, *Théorie économique du système féodal*, Paris – La Haye, 1970, p. 142; M.I. Finley, *Le document et l'histoire économique de l'Antiquité*, în *AnnalesESC*, 37, 1982, 5-6, p. 710.

¹⁴ M. Maeterlinck, *op.cit.*, p. 207 („...l'inconnu est la seule chose qui existe indubitablement...”); R. Aron, *op.cit.*, p. 37-41; edificatoare în lămurirea acestei chestiuni sunt dezbaterile cosmologiei despre originea și constituția universului („big-bang-ul” inițial, „teoria inflației”, universul constituit din corzi vibratile, universul „șifonat” etc.), ca și imposibilitatea de a se răspunde la întrebări fundamentale de genul: de ce este ceva, în loc de a nu fi nimic? de ce funcționează legile fizice și cosmice cunoscute și nu altele? ș.a.m.d. (cf. G. Ellis, *Du big-bang à l'éternité*, în *Le Courier UNESCO*, mai 2001, p. 18-20; J. Briscoe, *Et l'inflation fut*, în aceeași publicație, p. 21; idem, *L'univers a une préhistoire*, în aceeași publicație, p. 22-23; J.-P. Luminet, *Cet espace qui nous chiffonne*, în aceeași publicație, p. 24-25; J. Horgan, *La science progresse, les mystères aussi*, în aceeași publicație, p. 28-29).

¹⁵ A.D. Xenopol, *op.cit.*, în *AARMSI*, s. II, t. XXVIII, 1905, p. 8-9 (332-333) și 29 (353); F. Simiand, *op.cit.*, p. 87 (științele exacte sunt subiective); R. Trigg, *op.cit.*, p. 10-13 și 22-23.

¹⁶ A.D. Xenopol, *La théorie de l'histoire*, la p. 30: „La science n'est pas une création de notre esprit ... Elle n'est pas que la reproduction intellectuelle de l'univers...” și la p. 31: „... il y a identité complète entre le connu et l'acte de la connaissance... car autrement l'esprit n'aurait pas sa raison d'être.”; M. Florian, *Cunoaștere și existență*, București, 1939, p. 179 și 224; L. Boia, *op.cit.*, p. 5-6.

¹⁷ I. Kant, *op.cit.*, p. 612.

lărgire a cunoașterii reprezintă, după cum s-a susținut, o tendință spre atingerea adevărului absolut, cu toate că și de această dată pot fi exprimate unele rezerve. Totodată, permanenta extindere a cunoașterii imprimă un caracter relativ oricărui proces gnoseologic, ceea ce reprezintă o concluzie de mare însemnătate. Acest proces nu poate exista în afara conștiinței noastre, iar țelul său – cunoașterea absolută – nu va putea fi atins, chiar dacă posibilitățile conștiinței noastre sunt limitate sau nelimitate. Așadar, prin integrarea factorului subiectiv, procesul cunoașterii va putea fi în aceeași vreme obiectiv, dar și subiectiv¹⁸.

Procesul cunoașterii a fost exprimat prin triada *subiectul cunoscător, obiectul cunoașterii și cunoașterea*, ca produs al procesului cognitiv (aspectul psihologic este exclus), care se află situate într-un sistem de relații¹⁹. Diferitele curente filosofice interpretează acest sistem de relații în cadrul a trei modele principale ale teoriei reflectării, care corespund de fapt triadei de mai sus: 1. Primul este cel *mecanicist*, în care subiectul este pasiv și obiectul cunoașterii acționează asupra sa, producând reflectarea, copia obiectului. Acest model, de tip empirist-senzualist al relației cognitive, ar conduce la o cunoaștere istorică, ca „receptare pasivă și reflectarea «fidelă» a faptelor”, care a fost respinsă de multă vreme de filosofia istoriei²⁰. 2. Al doilea model, cel *idealist-activist*, a pus accentul pe subiectul cunoscător, care crează obiectul cunoașterii ca produs al său, alunecând astfel spre solipsism, unde nu există decât conștiința creatoare a realității. 3. Ultimul model respinge pe celelalte două și plasează în centrul atenției sale *interacțiunea* dintre obiect și subiect.

Gândirea filosofică mai nouă a propus și modelul *reflectării activist modificate*, în care subiectul și obiectul își păstrează existența lor obiectivă și reală, acționând în același timp unul asupra altuia într-o relație cognitivă. În consecință, chiar dacă obiectul își păstrează caracterul cognoscibil, procesul este infinit, cu tendința de atingere a adevărului absolut prin acumularea adevărilor relative, ceea ce semnifică o revenire la demonstrația kantiană²¹. Prin aceasta, devine posibilă obiectivitatea cunoașterii, dar ea nu va fi pe deplin realizabilă, întrucât ea nu poate fi decât doar o obiectivitate umană, deci relativă. Principalul rezultat pentru procesul cunoașterii științifice va fi unul constant, cel de dobândire a unui caracter *obiectiv-subiectiv*. Astfel, adevărul nostru va fi concomitent atât absolut și relativ, cât și total și parțial²².

Dept consecință, în filosofia istoriei s-a declanșat o aprigă dispută între „cei care consideră că numai cunoașterea totală, completă, multilaterală și, ca urmare, eternă, imuabilă poate fi adevărată și cei care consideră că adevărul poate fi și, cu câteva excepții, trebuie să fie parțial, incomplet și, ca urmare, variabil, în măsura în care se dezvoltă cunoașterea noastră

¹⁸ A. Schaff, *op.cit.*, p. 6 și 8.

¹⁹ În cazul când în cunoaștere se admite existența a două planuri (ontologic și psihologic, secundar), atunci ea nu este decât o posesie fără relație, percepția fiind identică realității (cf. M. Florian, *op.cit.*, p. 197); vezi și A. Schaff, *op.cit.*, p. 88.

²⁰ G.W.F. Hegel, *op.cit.*, p. 14-15.

²¹ În știință lucrurile nu sunt adevărate sau false, ci adevărate *numai* în interiorul unui sistem de referință și al unor anumite limite statistic determinabile, care precizează probabilitatea repetării aceleiași observații și în care importanța descoperirii este decisă de gradul probabilității (cf. H. Selye, *De la vis la descoperire. Despre omul de știință*, trad. Th. Gheorghiu, București, 1968, p. 129); vezi și A. Schaff, *op.cit.*, p. 91-105.

²² R. Aron, *op.cit.*, p. 178; S. Mesure, *Notă asupra ediției de față*, în R. Aron, *op.cit.*, p. 16; A. Schaff, *op.cit.*, p. 107-115.

despre obiectul dat.²³ Rezultă că, relativitatea derivă din caracteristica cumulativă a cunoașterii, care se amplifică în timp și va schimba forma și conținutul adevărului, concluzie care poate fi validată în chip egal pentru științele naturii, dar și pentru cele istorice. Dacă obiectul cunoașterii este infinitul, atunci și cunoașterea va fi un proces nelimitat, dând naștere numai unor acumulări continue de adevăruri parțiale²⁴.

3. Istoria – știință umanistă? Parte a cunoașterii umane, istoria este condiționată social și – fără a fi un paradox – din punct de vedere istoric. Determinările enunțate sunt situate în centrul controversei dintre cele două concepții dominante de o bună bucată de vreme în știința istorică: *pozitivismul* și *prezenteismul*.

„Pozitivismul sau istorismul consideră posibilă cunoașterea istorică în măsura în care este o reflectare fidelă purificată de orice factor subiectiv a faptelor trecute”²⁵. Deși i se atribuie lui Leopold von Ranke rolul de fondator al curentului, astăzi este corect să amintim, că de fapt Wilhelm von Humboldt l-a precedat și Numa Denis Fustel de Coulange l-a urmat îndeaproape, iar motto-ul sub care este identificat („*wie es eigentlich gewesen*”) a fost formulat într-o formă asemănătoare cu peste două milenii mai înainte de către Tucydides²⁶.

Pozitivismul a scientizat vechea dualitate om – natură și i-a dat forma unei opoziții între știință (*nomotetică*) și istorie (*idiografică*), care s-a concretizat în cadrul istorismului prin înțelegerea ca non-relație între om și natură, spirit și materie, trăire și stare, unic și repetabil, succesiv și coexistent, diacronic și sincron, adică a diferențiat radical istoria (ca știință socială) de științele naturii²⁷.

Deși „Noua istorie” depășește prin destructurare simpla critică de veracitate a izvoarelor și înlocuiește evenimentul prin structură, ea nu reprezintă, în opinia noastră, decât tot o încercare de a elimina – lucru imposibil, de altfel – ori mai degrabă diminuarea arbitrarului – citește subiectivismul – din cercetarea istorică²⁸. Istoria structurilor a facilitat apariția *econometriei* sau „istoriei cantitative”, care consideră că toate informațiile pot fi cuantificate și tratate în cadrul unor modele matematice, ca și a „istoriei seriale”, unde evenimentele sunt substituite prin serii²⁹. Cu toate acestea, nici una din aceste „istorii”, care nu sunt în esență decât noi metodologii de cercetare, nu sunt în măsură să înlăture total ceea ce pare aleatoriu în desfășurarea istorică și nici caracterul obiectiv-subiectiv al științei, în general.

²³ *Ibidem*, p. 116.

²⁴ R. Aron, *op.cit.*, p. 20-21; A. Schaff, *op.cit.*, p. 117-119; T. Judt, *Povara responsabilității*. Blum, Camus, Aron și secolul XX francez, trad. L. Leuștean, Iași, 2000, p. 151.

²⁵ *Ibidem*, p. 120.

²⁶ L. von Ranke, *Geschichte des romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1514. Sämtliche Werke*³, 23, Leipzig, 1885, p. VII; A. Schaff, *op.cit.*, p. 120-121; Tucydide, *Războiul peloponesiac*, I, 22, 1, trad. F. Fugariu, în D.M. Pippidi (ed.), *Proză istorică greacă*, București, 1970, p. 186.

²⁷ A. Riza, *Postfață*, în F. Braudel, *Jocurile schimbului*, trad. A. Riza, 2, București, 1985, p. 387.

²⁸ L. Boia, *op.cit.*, p. 144-146 (despre „New Economic History”); F. Platon, *Postfață. Redescoperirea umanității de odinioară*, în J. Le Goff (ed.), *Omul medieval*, trad. I. Ilinca și D. Cojocaru, Iași, 1999, p. 345-360.

²⁹ F. Furet, *L'Histoire quantitative et construction du fait historique*, în *Annales ESC*, 26, 1971, 1, p. 64-65; V. Liveanu, „Cliometria” sau „Noua istorie economică”, în *Revista de referate, recenzii și sinteze*, s. Istorie – Arheologie, 10, 1973, 1, p. 73-74; A. Bârbat, *Teoria statisticii sociale*, București, 1973; P. Burke, *Istorie și teorie socială*, trad. C. Nicolae, postfață de S. Antohi, București, 1999, p. 46.

La rândul lui, prezenteismul – variantă la modă a relativismului – neagă posibilitatea cunoașterii obiective și scoate că istoria nu poate fi scrisă *sine ira et studio*, ea fiind doar o simplă proiectare a ideilor și intereselor prezentului asupra trecutului, iar trecutul nu poate fi obiectiv, întrucât a fost creat de spirit într-un prezent etern valabil³⁰.

S-ar părea că prezenteismul, prin rescrierea continuă a istoriei, relativizează totul, prefigurează istoria de clasă și anulează caracterul științific al istoriei³¹. Aceasta reprezintă în mare parte doar o aparență, deoarece în același chip se rescriu și toate celelalte științe, oricare dintre ele fiind obligată să parcurgă procesul obiectiv și activist al cunoașterii, fără însă a se renunța la tot ceea ce s-a realizat anterior în domeniu³².

Fără a adânci această săracăcioasă și oarecum superficială prezentare a cunoașterii istorice, putem spune, odată cu E.H. Carr, că „istoria este un proces continuu de interacțiune între istoric și fapte, un dialog fără sfârșit între prezent și trecut”, iar istoricul nu poate fi altceva decât doar o parte a istoriei, adică un produs al acesteia și, în același timp, un producător al ei³³. Sau, împreună cu F. Braudel³⁴, „*Pour moi, l'histoire est la somme de toutes les histoires possibles, – une collection de métiers et de points de vue, d'hier, d'aujourd'hui, de demain*”. Dacă obiectivitatea pură și imparțialitatea istorică totală sunt ficțiuni, subiectivitatea „bună” sau „științifică” se poate apropia de adevăr, iar eforturile istoricului de a se distanța de scopuri străine adevărului istoric îl împing spre atingerea imparțialității, rezultând o sinteză ipotetică, relativitatea nefăcând altceva decât să adâncească obiectivitatea³⁵. Din cele de mai sus se poate conchide, că istoria trebuie să fie mai „exactă”, fără a se confunda aceasta cu „integral”, mai „imparțială”, care nu trebuie înțeleasă ca „automat”, și „fără tendință”, care nu semnifică „fără preconcepere”³⁶.

³⁰ J.G. von Herder, *Ideen*, Leipzig, Jena, f. a., p. 158; G.W.F. Hegel, *op.cit.*, p. 14-15; B. Croce, *Matérialisme historique et économie marxiste*, Paris, 1901, p. 14-19; idem, *Zur Theorie und Geschichte der Historiographie*, Tübingen, 1915, p. 96-98 și 124; R.G. Collingwood, *The Idea of History*, Oxford, 1946, p. 215-217 și 305.

³¹ A. Schaff, *op.cit.*, p. 135 și 160-175; G.G. Iggers, *op.cit.*, p. 5-6 și 10-11; A. Zub, *Biruit-au gândul (notă despre istorismul românesc)*, Iași, 1983, p. 347-348; J. Le Goff, *Imaginarul medieval*. Eseuri, trad. M. Rădulescu, București, 1991, p. 33; K.M. Girardet, *Warum noch „Geschichte” am Ende des 20. Jahrhunderts? Antworten aus althistorischer Perspektive*, Universitätsreden 42, Saarbrücken, Universität des Saarlandes 1998, p. 25.

³² A. Schaff, *op.cit.*, p. 159-163; G.G. Iggers, *op.cit.*, p. 9-11; K.M. Girardet, *op.cit.*, p. 7.

³³ E.H. Carr, *What is History?*, London, 1962, p. 24; M. Weber, *Die „Objektivität” sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis* și *Knies und das Irrationalitätsproblem*, ambele în *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Tübingen, 1922, p. 165, 183, 191 și 199-200; D. Heinrich, *Die Einheit der Wissenschaftslehre Max Webers*, Tübingen, 1952, p. 83-103; P. Ricoeur, *Histoire et vérité*, Paris, 1955, p. 34; M. Finley, *Mythe, mémoire, histoire: les usages du passé*, trad. J. Carlier și Y. Llavador Svenbro, Paris, 1981, p. 122; C. Mossé, *Moses Finley ou l'histoire ancienne au présent*, în *AnnalesESC*, 37, 1982, 5-6, p. 997; A. Schaff, *op.cit.*, p. 99; L. Dittmann, *Stil, simbol, structură. Studii despre categorii de istoria artei*, trad. A. Pavel, București, 1988, p. 298-299; N. Berdiaev, *Sensul istoriei*, trad. R. Păpăuță, Iași, 1996, p. 36; L. Boia, *op.cit.*, p. 105-114.

³⁴ F. Braudel, *op.cit.*, în *AnnalesESC*, 13, 1958. 4, p. 734.

³⁵ M. Florian, *op.cit.*, p. 241; R. Aron, *op.cit.*, p. 70-73 (prin cunoașterea de sine; însă nu împărtășim opinia lui R. Aron, potrivit căreia cunoașterea de sine nu este o formă a cunoașterii); A. Schaff, *op.cit.*, p. 325-329; A. Riza, *Postfață*, în F. Braudel, *Timpul lumii*, 2, p. 402-411; L. Boia, *op.cit.*, p. 6.

³⁶ F. Simiand, *op.cit.*, p. 99; K.M. Girardet, *op.cit.*, p. 9-13.

Istoria a fost și este acum tot mai luminată prin contactul cu numeroase alte științe, din care nu lipsesc economia, etnografia, etnologia/antropologia, sociologia, psihologia, lingvistica, demografia, geografia ș.a., pe de-o parte și, în prezent, este tot mai mult afectată de matematici, fizică, biologie, chimie, ecologie, statistică, informatică ș.a.m.d., pe de altă parte³⁷.

Studierea societății însă nu va copia metodele de cercetare proprii științelor exacte, decât în măsura în care acestea se potrivesc naturii fenomenului investigat, la celelalte fiind utilizat ceea ce corespunde cel mai bine scopurilor propuse³⁸, ceea asigură originalitatea, dar și autonomia metodologiei proprii.

După cum am mai precizat, nu intră în vederile noastre cufundarea în adâncimile epistemologiei. Ne este îndeajuns ceea ce credem că am obținut până acum și care poate fi formulat sintetic astfel: *istoria este o știință, știința face parte din cunoaștere, iar aceasta este specific umană și, deci, subiectivă; toate împreună și fiecare în parte, cunoașterea, știința și istoria tind totuși spre obiectivitate*. Menținerea acestui trend depinde de numeroși factori și chiar aceste rânduri fac parte, în ultimă instanță, din această devenire³⁹. „Adevărul științific” este validat prin consensul comunității științifice, dar va fi negat de „revoluțiile științifice”, când vor fi confirmate alte „adevăruri științifice”, care pot îngloba parțial sau total „vechile adevăruri științifice.”

4. Științele auxiliare ale istoriei? O scurtă trecere în revistă a „istoriei istoriei” din timpurile moderne arată, că trecerea de la erudiția de tip enciclopedic la o orientare de tip științific a avut loc în mediile universitare germane, la Göttingen, în secolul al XVIII-lea. S-a construit pe atunci și în acest fel o punte peste prăpastia dintre anticari și istoricii profesioniști, care a reprezentat actul de naștere a științei istorice moderne. Treptat s-a dezvoltat învățământul specializat în cadrul catedrelor de istorie și, asemănător științelor naturale, s-a pus tot mai mult accentul în instrucție pe formarea și orientarea tehnică, în cazul istoriei pe așa-numitele științe auxiliare (diplomatica, paleografia, epigrafia, arheologia, numismatica etc. și chiar statistica, termen creat încă din 1748, tot la Göttingen, de către G. Achenwald⁴⁰).

În sfera celor trei mari moduri de a concepe istoria – *nomologic, hermeneutic și materialist-dialectic* –, științele speciale și auxiliare realizează același scop, adică cel de a cunoaște și pătrunde izvoarele pentru a stabili locul și timpul de desfășurare ale evenimentelor, dar și de a evalua critic sursele cercetării istorice. Din acest punct de vedere, conceptul de „științe auxiliare ale istoriei” are de asemenea un caracter relativ, întrucât fiecare știință raportată la alta poate fi „auxiliară” și, în cazul nostru, fiecare dintre ele are posibilitatea de a deveni „ajutătoare” pentru istorie⁴¹. Orice informație privitoare la viața

³⁷ V. Pârvan, *Idei și forme istorice. Patru lecții istorice (II. Despre valorile istorice)*, în *Scrieri*, ed. A. Zub, București, 1981, p. 391; F. Braudel, *op.cit.*, în *AnnalesESC*, 13, 1958, 4, p. 727; F. Platon, *op.cit.*, p. 349.

³⁸ A. Schaff, *op.cit.*, p. 359-360; R. Trigg, *op.cit.*, p. 143 și 246.

³⁹ Despre negarea caracterului științific al istoriei, vezi recent la G.G. Iggers, *op.cit.*, p. 3-4; L. Boia, *op.cit.*, p. 147.

⁴⁰ G.G. Iggers, *op.cit.*, p. 12-14.

⁴¹ Chiar unii istorici reputați consideră că „istoria a luat în slujba ei” (*ancilla* = slugă, servitoare) alte științe (cf. A.J. Toynbee, *Studiu asupra istoriei. Sinteză a volumelor I-VI de D.C. Somervell*, trad. D.A. Lăzărescu, București, 1997, p. 72).

oamenilor constituie un izvor istoric efectiv sau potențial, în acest context chiar lipsa știrilor putând constitui o informație, ca *argumentum ex silentio*⁴².

Ne-am referit mai sus fugitiv la „revoluția științifică”, care este o noțiune strâns legată de cea a inovației. Ultimele cercetări au arătat că inovația apare în științele sociale – și nu numai la acestea – mai cu seamă la intersecția dintre sectoarele ocupate de diversele discipline. Fenomenul respectiv constituie atât cauză, cât și efect al unei fragmentări neîntrerupte în specializări tot mai limitate și recombinația lor continuă în câmpuri „hibride”, de intersecție, unde două domenii strict specializate ale unor științe diferite se întâlnesc și dau naștere la subdiscipline. „Paradoxul densității” explică de ce într-o ramură științifică bine conturată, cu mulți cercetători, progresul este relativ și mai lent. Ca urmare, hibridarea apare numai după specializare și doar într-o intersecție, unde numărul specialiștilor este rarefiat. Aceasta nu înseamnă că poate exista o sinteză interdisciplinară sau știință interdisciplinară, concepte total inadecvate științific, întrucât resping specializarea. În timpul procesului de hibridare se produc difuzări de concepte, conflicte între paradigme, împrumuturi de teorii, metode, tehnologii și instrumente, pe de-o parte și, pe de alta, se creează cercuri de cercetători, publicații și baze de date specializate în domeniul recent apărut, desemnat ca hibrid⁴³. Dezvoltarea aceasta este continuă și energetică, deși cunoaște ritmuri și intensități variabile.

După cum am încercat să sugerez, inovația, cu termenul conex de creativitate, are cea mai mare șansă de a se ivi în zona de intersecție a două subdomenii, dar ea nu va fi egal distribuită în interiorul acestora, după cum și printre oamenii de știință ea va fi inegal răspândită. În interiorul unei discipline, plasarea inovației în centrul acesteia are efecte limitate. După cum arată istoria științei, zonele de graniță dintre două subdomenii au cel mai mare potențial de inovare, întrucât fiind mai puțin populate, spațiul lor de creștere este mai amplu, iar combinațiile reușite permit creativității un impact sporit; totodată, se remarcă faptul că, de obicei, în practică inovațiile au aplicații în alte discipline decât în cele în care s-au produs⁴⁴.

„Revoluția științifică” este asociată și înglobată „revoluției intelectuale”, când vechile tipare de gândire sunt sfărâmate și se propune o altă modalitate de cunoaștere. Prin aceasta, disciplinele sunt mai greu de identificat și doar treptat ele se înfățișează definitiv cristalizate, proces care poate dura mai mult sau mai puțin și care se caracterizează, nu prin abordarea unor noi arii de cercetare, ci prin remodelarea obiectivelor urmărite și, implicit, printr-o altfel de înțelegere a timpului⁴⁵.

Știința istorică – ca de altfel întreaga știință – nu se „mișcă”, nu avansează prin acumularea de noi informații și utilizarea doar a unor mai eficace metode de cercetare, ci ea cunoaște o „lărgire” neconținută⁴⁶. Prin această extindere, după cum am menționat, nu apar arii noi de cercetare, ci se remodelează obiectivele urmărite. În acest mod înțelegem mai bine

⁴² J. Topolski, *op.cit.*, p. 34-35, 269-279 și 314-332; L. Boia, *op.cit.*, p. 20-21.

⁴³ M. Dogan, R. Pahre, *Noile științe sociale. Interpretarea disciplinelor*, trad. N. Lotreanu, București, 1993, p. 9-10, 58-88 și 133-147.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 16 și 24.

⁴⁵ A. Riza, *op.cit.*, în F. Braudel, *Timpul lumii*, 2, p. 400 și urm.

⁴⁶ P. Veyne, *Comment on écrit l'histoire; essai d'épistémologie*, Paris, 1971, p. 258; J. Guey, *Bienvenue!*, în *PACT*, 5, p. XVIII.

folosirea crescândă a sintagmei „științele istorice”, în detrimentul celei a „științei istorice”. Ele sunt acele științe de tranziție, care au apărut în urma hibridărilor din ariile de intersecție și care vor continua să se ivească atâta timp cât va dura procesul cunoașterii. Acest proces este însoțit pe de-o parte de transformarea modelelor, dar și de creșterea bazei documentare, mai cu seamă prin noi întrebări adresate acestora, decât ca urmare a înmulțirii izvoarelor⁴⁷. Doar ignorarea acestor concluzii mai face încă posibilă menținerea în ochii unor specialiști a celor două paliere, istoria și științele auxiliare, deoarece aceștia văd încă în istorie doar un punct de sosire, nu și unul de plecare⁴⁸.

Apariția și conținutul așa-numitelor științe auxiliare ale istoriei le desemnează ca științe de tranziție, stare care nu va dura decât până într-un moment al dezvoltării lor, când ajung la un anumit grad de autonomie și spațiul ocupat în cadrul cercetării va deveni destul de larg spre a facilita și provoca noi specializări, cu noi intersecții și hibridări, în urma cărora se vor afirma alte științe de tranziție. După cum am încercat să argumentăm, intersecțiile și hibridările nu iau naștere și nu se dezvoltă în mod obligatoriu în zona granițelor unor domenii înrudite sau, cel puțin, apropiate. Adeseori, procesul lor de elaborare se desfășoară în ariile dintre discipline radical diferite structural, cum ar fi între o știință a naturii și una din familia științelor sociale. Însă împrumuturile de care vorbeam (teorii, concepte, metode, tehnologii, instrumente) pot produce confuzii în ceea ce privește domeniul căruia îi aparține noua știință, de tranziție la început, uitându-se că aria de cercetare rămâne neschimbată. Așa se explică de ce a fost posibil, ca unele dintre științele istorice, cum ar fi, de exemplu, arheologia, – la care se poate adăuga numismatica, dar și altele – au fost chiar incluse printre cele ale naturii⁴⁹. După cum susțin unii teoreticieni ai istoriei, științele numite auxiliare au ca obiect de cercetare izvoarele (prin euristică și critica externă)⁵⁰, ceea ce, la o primă examinare, pare a fi de natură reductionistă. Extinderea sferei informațiilor (efective sau potențiale) derivă din caracterul subiectiv-obiectiv al cunoașterii și definește, de asemenea, un caracter relativ cu tendință de atragere în cercetarea respectivă a tuturor domeniilor științei (prezente și viitoare), pe de-o parte, și de a accede la infinitatea posibilităților de cunoaștere, pe de altă. Cunoașterea furnizată de aceste „științe auxiliare” depășește adesea percepția indirectă⁵¹, prin intermediul altui spirit, și ajunge la o înțelegere directă, fără nici o mediere, în acest mod adâncindu-se caracterul subiectiv-obiectiv. În cazul numismaticii, suntem în stare să dăm numeroase exemple în sprijinul celor afirmate: studiul zăcămintelor minerale, paleo- siderurgia și –metalurgia, pondurile etc.

⁴⁷ W. Kula, *op.cit.*, în *AnnalesESC*, 15, 1960, 2, p. 303.

⁴⁸ J. Guey, *La numismatique en croix*, în *AnnalesESC*, 14, 1959, 3, p. 549; Fr. Hartog, *Histoire ancienne et histoire (Introduction)*, în *AnnalesESC*, 37, 1982, 5-6, p. 687-696 (la p. 695, cu referire directă la numismatică).

⁴⁹ J. D. Bernal, *op.cit.*, p. 709 (include arheologia în grupa științelor sociale *descriptive*, deosebite de cele *analitice*); A. J. Toynbee, *op.cit.*, p. 363 și urm.; J.M. Fritz și F.T. Plog, *The Nature of Archaeological Explanation*, în *American Antiquity. Journal of the Society for American Archaeology*, 35, 1970, p. 405-412; L.R. Binford, *An Archaeological Perspective*, New York, 1972; G. Mante, *Archäologie zwischen Geistes- und Naturwissenschaft. Eine Hypothese*, în *EAZ*, 41, 2000, 1, p. 5-6; A. Hesjedal, *Fra tekst til tekst – eller hvordan forhistorien ble til en katalog*, în A. Gustafsson & H. Karlsson, (ed.), *op.cit.*, p. 253-265.

⁵⁰ J. Topolski, *op.cit.*, p. 35-38 și 269-281; L. Boia, *op.cit.*, p. 60-62.

⁵¹ F. Simiand, *op.cit.*, p. 83.

Absența legilor în științele sociale constituie principalul argument al celor care contestă caracterul științific al istoriei, în timp ce în științele naturii prezența lor ar asigura cadrele generale. Această paradigmă nu rezistă dacă o supunem trăsături distinctive subiectiv-obiective a cunoașterii, întrucât fiecare sistem de legi însușit până acum de știință s-a dovedit a fi doar un adevăr parțial și este de ajuns să amintim de mecanicile euclidiană, newtoniană și einsteiniană. Se poate susține că legile care acționează asupra fenomenelor nu sunt produse ale conștiinței, dar cunoașterea lor nu are posibilitatea de fi desprinsă de spirit⁵². Revenind la științele auxiliare, născute ca unele de tranziție, acestea conțin de cele mai multe ori atât caracteristicile unor științe ale naturii, guvernate de legi, cât și însușirile științelor sociale, unde acțiunea legilor, potrivit unor cercetători, nu ar putea fi determinată.

5.1. Numismatica. Conținut, limite și scop. Din cele de până acum, cel puțin pentru mine, reiese că numismatica este una dintre științele istorice, grup de discipline asemănător altora, din care acum amintim absolut întâmplător științele fizice, matematice sau filologice. Ca oricare disciplină istorică și obiectul numismaticii constă dintr-un anume fel de izvoare – *banii* –, ceea ce îi conferă un anume specific. Secole de-a rândul în conștiința socială banii s-au identificat cu monedele și aceasta a justificat până la un punct consubstanțialitatea ultimelor cu tennelul de numismatică. Însă, aceasta se ocupă de toate semnele bănești (premonetare, paramonetare și postmonetare), ca și de alte categorii de documente, strâns înrudite în formă și conținut cu monedele sau puternic legate de acestea, cum ar fi medalioanele, pondurile, decorațiile, insignele, tesserae-le, jetoanele etc. Mai mult sau mai puțin, toate aceste categorii au servit și servesc încă pentru a achita costurile unor bunuri ori servicii, îndeplinind rolul ascuns sau vizibil de mijloace de plată. Dacă lucrurile sunt mai clare în ceea ce privește diferitele obiecte și instrumente legate direct de producția monetară (ponduri, ștanțe, matrițe ș.a.) sau diversele sorturi de hârtii de valoare, poate mai puțin evident ni se înfățișează includerea decorațiilor, insinelor sau altor tipuri de distincții. Dar, dacă ținem seama de faptul că orice fel de distincție atrage onorabilitate și prestigiu, într-o scară valorică stabilită, atunci întvedem în aceasta o condiție esențială favorabilă pentru ascensiune socială și acces la putere, care au fost și sunt întotdeauna însoțite de beneficii materiale sporite.

Două chestiuni necesită câteva cuvinte în plus. În primul rând, trebuie cunoscut că unele dintre izvoarele amintite sunt revendicate și de alte științe, istorice sau nu, cum ar fi semnele premonetare, de către arheologie, ori hârtile de valoare sau cvasi-banii, de către economie. În al doilea rând, fiecare dintre aceste categorii de izvoare (premonetare, paramonetare etc.) poate constitui un domeniu nou de cercetare, în dezvoltare, și care, într-un anumit moment, poate da naștere la o știință de tranziție. De la această etapă și până la autonomia sa deplină nu va dura mult, iar în acel moment un nou domeniu se va desprinde complet de numismatică.

De la început, scopul numismaticii a fost acela de a identifica corect documentul monetar: metal, denominațiune (nominal), emitent, loc și dată de producere, iconografie⁵³.

⁵² A.D. Xenopol, *La théorie de l'histoire*, p. 30 și 102; despre „legile istorice”, vezi și la R. Aron, *op.cit.*, p. 289-298.

⁵³ T. Hackens, *La métrochronologie et la numismatique des ensembles, aboutissements récents de tendances méthodologiques dans les études numismatiques*, în *PACT*, 5, p. 56; A.J. Toynbee, *op.cit.*, p. 72

Încă din această fază inițială, știința despre monede a furnizat informații de prim ordin procesului de cunoaștere istorică. Cel mai greu lucru îl reprezintă însă înțelegerea monedei⁵⁴.

Cu ajutorul unor noi metodologii, explorarea continuă și crescândă a „lunii monedei” a condus la depășirea etapei „experimentale” și, la fel ca în alte științe, a urmat o a doua, cea teoretică. Numismatica a utilizat datele experimentale și a avansat profund în domeniul ipotezelor istorice, îndeosebi a celor de natură economică și socială. De această dată, un rol însemnat în determinările necesare argumentației de tip numismatic l-a avut studierea contextelor arheologice și monetare⁵⁵. Cu toate acestea, numismatica nu poate exista fără o fază „experimentală” a cercetării, succedată abia apoi de cea „teoretică”, prin prezența ambelor elemente conferindu-se acestei științe o dualitate, ceea ce îi asigură un caracter specific, propriu atât unei discipline exacte, cât și unei științe sociale.

Este evident că fără colecționare și colecționari nu s-ar fi ajuns la știința numismaticii. Însă, tot atât de clar reiese că scopul acesteia nu este numai *descrierea, identificarea și ordonarea sistematică* a materialului monetar, cu toate că acestea alcătuiesc fundamentul cercetării de specialitate. Plecând de la ele, „știința despre bani” poate utiliza instrumentul monetar ca sursă pentru istoria statului, a politicii, a dreptului, a religiei, a mitologiei, a esteticii, a paleografiei, a culturii etc., deci a istoriei în general, sub multiplele sale aspecte. Dar, toate acestea pot fi elucidate numai prin examinarea tehnicilor monetare și a metalelor folosite, a organizării și funcționării atelierelor de fabricare, a greutății și dimensiunilor, a sistemului bănesc, a dreptului de emitere, a reprezentărilor și a legendelor ș.a.m.d. În această viziune modernă, numismatica devine o bază și pentru disciplinele învecinate, urmările fiind de amploare și adesea cu rezultate neașteptate pentru toate științele istorice; de aceea, astăzi, nu mai poate fi concepută o sinteză istorică fără referiri la cercetările numismatice⁵⁶.

Așa cum se consideră îndeobște, o știință trebuie să dețină propriile-i caracteristici: domeniu și metode de cercetare, legi specifice, concepte și noțiuni, limbaj și terminologie, instrumente adecvate, cărți și reviste ș.a. Întrucât, în continuare, mă voi opri asupra celor mai multe dintre ele, acum atrag atenția doar asupra limbajului și terminologiei. În numismatică, acestea au devenit atât de specializate, încât pentru o persoană neavizată, inclusiv un intelectual (și chiar un istoric), un discurs sau un text strict de specialitate reprezintă, de obicei, ceva aproape inaccesibil. Pentru a da un singur exemplu, iată cum a fost publicată o monedă romană republicană⁵⁷:

(„Toate științele trec printr-o etapă în care verificarea și înregistrarea faptelor constituie singura activitate care le este îngăduită.”).

⁵⁴ M.H. Crawford, *Introduction*, în M.H. Crawford, C.R. Ligota și J.B. Trapp (ed.), *Medals and Coins. From Budé to Mommsen*, London, 1990, p. 1: „Of all the forms of material evidence for the study of the past, coins are the simplest to collect, but have at the same time often also seemed the most difficult to understand”.

⁵⁵ B. Pick, *Die Münzkunde in der Altertumswissenschaft*, Gotha, 1922 („numismatică pură” – *reine Numismatik* și „numismatică aplicată” – *angewandte Numismatik*); E.E. Clain-Stefanelli, *Numismatics an ancient science, Contribution from The Museum of History and Technology, Bulletin 229, paper 32*, Washington, 1965, p. 4; T. Hackens, *Numismatique quantitative, numismatique théorique et... big bang?*, în *Bulletin de l'Institut Archéologique Liégeois*, 107, 1995, p. 359 și 363.

⁵⁶ K. Christ, *Antike Numismatik. Einführung und Bibliographie*, Darmstadt, 1967, p. 9; A. Burnett, *Coins, Interpreting the Past*, London, 1991, p. 59.

⁵⁷ Gh. Poenaru Bordea și Șt. Chișu, *Tezaurul de denari romani republicani de la Lunca, orașul Ocnele Mari (jud. Vâlcea)*, în *SCN*, 7, 1980, p. 149.

„*L. Thorius Balbus*

AR. → 3,72 g; 19,5 mm. Grueber, 1622, Roma, anul 90. Sydenham, 598, Italia de nord? anii 100-95. Crawford, 316/1, Roma, anul 105.”

Să încerc „traducerea” pasajului de mai sus: *L. Thorius Balbus; în timpul magistraturii sale s-a confectionat piesa publicată, ceea ce face posibilă o datare precisă a acesteia. Monedă de argint (denar); axul, adică imaginea reversului, comparată cu cea a aversului, se află întoarsă spre dreapta, corespunzând acului ceasornicului fixat la ora 3; greutatea este de 3,72 grame, iar diametrul piesei atinge 19,5 milimetri; Grueber, Sydenham și Crawford sunt autorii unor bine cunoscute cataloage de identificare, în care se află descrierea pe larg a respectivului tip monetar și care, prin trimiterea la un număr, nu mai necesită reluarea prezentării imaginilor și legendelor; Roma sau Italia de nord indică centrul de emisie, iar, în ceea ce privește anul, se subînțelege, fiind vorba de Republica Romană, că el este raportat la o perioadă dinainte de Hristos (a. Chr.).*

Deci, se poate observa că, prin modul de publicare la care s-a ajuns în prezent, se contrage la maximum informația transmisă și, implicit, spațiul tipărit, ceea ce face ca textul să devină abordabil doar „inițiaților”.

De asemenea, întrucât nu doresc producerea unor confuzii, mai socot necesar să atrag atenția asupra faptului, că din considerente mai cu seamă stilistice, de-a lungul expunerii mele voi folosi pentru a desemna moneda diverse locuțiuni, cuvinte sau sintagme, cum sunt „piese”, „piese monetare”, „instrumente bănești”, „senine monetare”, „exemplare” etc.

5.2. Domeniul de cercetare. Moneda, spre deosebire de alte izvoare, nu este unilaterală: documentul sau inscripția ne furnizează date scrise, fresca, basorelieful sau sculptura în piatră ne pun la îndemână imagini, pe când piesele monetare înglobează ambele tipuri de informații, atât în reprezentare, cât și în legendă; de asemenea, la fel ca oricare alt obiect, moneda deține știri despre ea însăși. Deci, ea va avea un **mesaj complex**: unul propriu, oarecum obiectiv și altul, destinat utilizatorilor, conceput cu un anumit scop. Subliniem existența acestor sensuri pentru a reliefa încă o dată importanța și paleta nesfârșită de aspecte sub care poate fi tratată moneda.

Ca oricare altă știință, numismatica a cunoscut o largire continuă a domeniului său de cercetare, chiar în prezent acesta păstrându-și caracterul dinamic și în continuă expansiune. Chiar dacă nu se consideră că funcția primară a monedelor a fost cea de bani, totuși monetăria constituie un **indicator însemnat al nivelului economic** al unei societăți și, în subsidiar, al prosperității sau, dimpotrivă, al ruinei. Prin studierea structurii volumului și circulației banilor, monedele au ajuns să constituie un mijloc esențial și indispensabil de apreciere a configurației economiei.

Și eu cred că apariția monedelor a reprezentat *prima producție de serie* din istoria omenirii⁵⁸. Afirmția poate fi contestată, argumentându-se, că unele categorii de podoabe sau chiar de unelte au fost confectionate cu mult timp înainte, în chip organizat și cu modele prestabilite tipologic, ceea ce le-a asigurat o circulație destul de întinsă. Totuși, nici una dintre

⁵⁸ Ph. Grierson, *Numismatics*, London – Oxford – New York, 1975, p. 3; A. Burnett, *op.cit.*, p. 7; C. Morrisson, *La numismatique*, Paris, p. 69 („Même fabriquées à la main, les monnaies sont des objets identiques exécutés en nombre à partir d’un même modèle (moule ou paire de coins) et, à ce titre, un produit industriel”); H. Moesta, P.R. Franke, *Antike Metallurgie. Ein Beitrag zur Technikgeschichte*, Basel – Boston – Berlin, 1995, p. 77.

ele nu a cunoscut răspândirea aproape universală a monedei și nici nu a atins identitatea acesteia în formă și conținut. De fapt, abia moneda, odată apărută, ni se pare că a fost cea care a stimulat înfrîparea altor posibile producții de serii. Nu cred că este întâmplătoare nașterea, aproximativ în aceeași vreme cu a monedei, a unor producții de masă pentru amfore, opaițe și alte forme ceramice, podoabe sau obiecte metalice. Sosise timpul producției-marfă, de serie, care, din etapa inițială, s-a înfățișat sub formă tipizată și în cantități nemaiîntâlnite până atunci.

Prin reprezentare și legendă, moneda devine o adevărată cronică în metal, un mijloc de comunicare în masă. Prin cercetarea numismatică, cunoașterea istorică se îmbogățește cu noi date despre autorități (monarhi, principii, dinastii, guverne etc.) și actele lor politice fundamentale. Mai mult, în spatele suveranului și a acțiunilor sale se pot descifra mobiluri, concepții, ideologii, adică, într-un cuvânt, **istoria ideilor** ne devine mai accesibilă. Pe această cale, monedele rememorează conflicte, războaie, victorii, acte de generozitate, măreția diverșilor potențați ai vremurilor ș.a.m.d. – toate, reale sau fictive –, îndeplinind în acest chip rolul unui mijloc de informare prompt, continuu și detaliat – echivalent „mass-mediei” de astăzi (ziare, radio, televiziune) –, pentru un public adesea polietnic, multicultural și în covârșitoare majoritate iliterat⁵⁹.

Moneda a fost garantată de autoritate, în primul rând ca urmare a unei complexe convenții sociale și care s-a realizat concret prin reproducerea emblemei (simbol, stemă, sigiliu) și adăugarea unui text, ca element complementar (legenda). Încă de la începuturi, caracteristicile tehnice ale unei monede (aliaj, greutate, dimensiuni), nominalul și locul său într-un sistem monetar nu au fost lăsate la voia întâmplării, deoarece aceasta ar fi însemnat respingerea „legii”, a ordinii, și acceptarea haosului, însoțit de întregul său cortegiu de tulburări, mai cu seamă sociale, ceea ce ar fi putut duce la modificarea radicală sau chiar la dezintegrarea societății. De aceea, reglementările precise privitoare la monedă și înglobarea lor în toate nivelurile structurii sociale respective au generat o legislație specifică, care de

⁵⁹ M. Grant, *Roman Anniversary Issues. An Exploratory Study of the Numismatic and Medallic Commemoration of Anniversary Year 49 B.C. – A.D. 375*, Cambridge, 1950; J.-P. Callu, *Les formules de VOTA à la fin du IIIe s.*, în *BSFN*, 16, 1961, 5, p. 53-55; M. Thüron, *Les Vota impériaux sur les monnaies entre 337 et 364*, în *SNR*, 44, 1965, p. 5-21; A. Abaecherli Boyce, *Festal and Dated Coins of the Roman Empire: Four Papers*, în *NVM*, 153, 1965, p. 40-61; P. Kneissl, *Die Siegestitulatur der römischen Kaiser. Untersuchungen zu den Siegerbeinamen des ersten und zweiten Jahrhunderts*, Hypomnemata. Untersuchungen zur Antike und zu ihrem Nachleben, Heft 23, Göttingen, 1969, p. 49-50 și 242-248; J. Jacquot, *L'importance de la médaille pour la diffusion des idées*, în *La medaglia d'arte, Atti del I convegno internazionale di studio*, Udine, 1970, p. 29-40; A. Bianchi, *La „vittoria” nella propaganda monetaria dell' età di M. Aurelio (161-180)*, în *AION*, 18-19, 1971-1972, p. 153-173; H. Zehnacker, *Moneta. Recherches sur l'organisation et l'art des émissions monétaires de la République romaine*, Bibliothèque de l'École Française d'Athènes et de Rome, 222, Paris, 1973, cap. I; T. Hackens, *Terminologie et techniques de fabrication*, în *Numismatique antique. Problèmes et méthodes*, p. 3-15; S. Sharuna, *The political significance of religious slogans on Islamic coins*, în *Actes du 8e Congrès International de Numismatique*, Paris/Bâle, 1976, p. 559-565; L. Morawiecki, *Political Propaganda in the Coinage of the Late Roman Republic*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdansk – Łódź, 1983; E. Künzl, *Der römische Triumph. Siegesfeiern im antiken Rom*, München, 1988; F. Dumas, *La monnaie comme expression du pouvoir (X^e – XIIIe siècles)*, în *Pouvoirs et libertés au temps des premiers capétiens*, Paris, 1992; O. Richier, *Les thèmes militaires dans le monnayage de Trajan*, în *Latomus*, 56, 1997, 3, p. 594-613.

asemenea aparține cercetării numismatice, deși ea nu poate fi despărțită complet de **istoria dreptului** (de exemplu, dreptul de proprietate).

Pe de altă parte, din parametrii deținuți de instrumentul bănesc, indirect, se pot deduce informații de primă mână despre ansamblul „constituțional” și juridic, despre regulile administrative ale producției monetare sau chiar despre finanțele statului. De pildă, AVG, AVGG sau AVGGG, abrevieri des întâlnite în legendele monedelor romane târzii, semnifică un singur suveran, doi sau trei; ori, numele prescurtate ale magistraților monetari de pe monedele romane republicane (monograme, simboluri), însoțite adesea de **reprezentări** directe sau aluzive la personalitate, carieră sau descendență, reprezintă indicatori clari pentru descifrarea structurii administrației monetare a vremii. **Vastitatea** temei nu a descurajat pe cercetători și, detaliile odată lămurite, ansamblul monetar a devenit tot mai logic și coerent. Încă de pe vremea lui E. Babelon se cunoștea faptul că, numai în lumea greco-eleristică, peste 1400 de orașe sau popoare și aproximativ 500 de dinastii au bătut monede.

Formele de scriere și limbă (generale sau locale), variațiile alfabetice, diferitele versiuni de abreviere, chestiunile gramaticale, numele proprii sau etnonimele și multe altele au constituit de asemenea teme speciale de cercetare numismatică, care pleacă de la referințele furnizate de legendele monetare și elementele complementare acestora (de ex., cele realizate în câmp).

În Europa, din Antichitatea romană târzie, când, în 315, pe un medalion de argint bătut la Ticinum, pe creasta de pene de la coiful împăratului, apare pentru prima oară Christogramma, și până astăzi, pe monede a predominat semnul sfânt al Crucii. Interdicția religioasă, pe de altă parte, a exclus reprezentarea ființelor pe monedele islamice, ceea ce a favorizat prevalarea pe aceste piese a textelor sacre. **Reprezentările** de zei, semizei, divinități, eroi ș.a., universali sau particulari, cu atributele și acoliții lor, alcătuiesc o adevărată frescă monetară a **istoriei religiilor**. Uneori o reprezentare de natură religioasă sau mitologică a putut fi înțeleasă doar după un lung proces de cercetare și prin explicații supradimensionate, iar solicitarea unor cunoștințe diverse și foarte profunde ale studiosului a fost maximă.

Spre deosebire de sursele documentare propriu-zise (papirus, pergament, inscripție în piatră, în ceramică sau în metal etc.), moneda constituie *orbis pictus*, începând de la aspectele cele mai generale ale civilizației și până în sfera vieții private. Prin ea o întreagă lume se dezvăluie în imagini concrete: figuri ale diverșilor conducători, elemente de îmbrăcăminte sau de echipament, de mobilier, animale, plante, edificii felurite de artă și de arhitectură, ceremonii, datini și obiceiuri ale timpurilor și locurilor etc., adică un anumit fel de **istorie ilustrată a culturii**. Analizarea și interpretarea unei asemenea categorii de izvoare ridică probleme vaste și diverse în fața cercetătorului, care este silit să apeleze și la numeroase alte discipline, în vederea atingerii țelului urmărit⁶⁰.

Banii, chiar așa cum îi cunoaștem astăzi, sub formă de monede sau de bancnote, au și o **componentă estetică**. Monedele, din punct de vedere artistic, aparțin așa-numitei “arte

⁶⁰ J. Demeaux, *Symboles entomologiques sur les tétradrachmes de Mende*, în *RBN*, 97, 1951, p. 19-23; P.R. Franke, *Tierdarstellungen auf antiken griechischen Münzen*, în *Studium generale. Vorträge zum Thema Mensch und Tier*, 7, Wintersemester 1988-1989, Tierärztliche Hochschule Hannover, Hannover, 1989, p. 56-69; D. Mannsperger, *Ikographische Interpretation von Münzbildern: Zwei Denare Octavians aus der Zeit nach Naulochus (36 v. Chr.)*, în *LVN*, 4, 1992, p. 231-240.

minore”, ca și gemele sau alte obiecte de podoabă, iar evoluția lor se înscrie, cu specificul propriu, în istoria generală a artei. Reliefuli înalte sau joase, reprezentări naturaliste sau idealizate, monumente redactate realist sau figurat, măiestria gravorului, ca și multe altele, care alcătuiesc stilul, au indus utilizarea instrumentului bănesc ca izvor de prim ordin și în cercetările de artă. Multe din realizările monetare sunt vestite pentru înalta lor calitate artistică și o listă cu asemenea capodopere ar fi foarte lungă (de la piesele ateniene sau siciliote și până la bancnotele românești “cu eclipsa”, în valoare de 2000 lei, emise în 1999).

Materialul monetar poate contribui esențial și la **datare**, întrucât un vechi deziderat istoric, și îndeosebi al arheologiei, a fost și rămâne încă cel al plasării cât mai exacte în timp a vestigiilor descoperite. Arheologii încadrează cronologic complexele arheologice prin intermediul unei game tot mai vaste de materiale (inscripții, fibule, importuri ș.a.), iar diferitele obiecte sunt date direct sau indirect. S-au dezvoltat astfel mai multe sisteme de cronologie relativă sau absolută, în cadrul cărora moneda a fost utilizată din plin. Regula fundamentală pentru asemenea datări derivă din raționamentul, că nici un strat sau complex nu poate fi mai vechi decât momentul în care a fost produsă cea mai nouă monedă asociată găsită (*terminus post quem*). O întreagă literatură arheologică și numismatică a căutat să exploateze maximal din acest punct de vedere sursele monetare, cu toate că, trebuie să o recunoaștem, capcane și dezavantaje nu sunt puține în această arie de studiu⁶¹.

Nenumărate sunt și **informațiile geografice** furnizate de monede. Țări, regiuni, provincii, orașe sau localități neînsemnate (adesea necunoscute din alte izvoare), ape sau alte localizări sunt consemnate de piesele monetare și numismatica are menirea să deschidă și în acest sens un câmp vast de cercetare. Totodată, prezența sau absența monedelor, constatare însoțită de felurite tipuri de analize statistice pot contribui la aprecierea duratei și intensității locuirii respective, ori a folosirii complexului dat (așezare, fortificație, drum, rută comercială sau militară, legături comerciale ș.a.).

Falsificări sau încercări de fraude, oficiale ori private, nu au lipsit în istoria monedei, chiar de la apariția sa. Acestea li s-a adăugat și necesitatea de a se identifica resursele metalice, ca și procedeele folosite la fabricare. De aceea, în numismatică se examinează (cu instrumente și metode proprii altor discipline) aliajele, **tehnologiile de producție** a banilor, modalitățile prin care s-au realizat diferitele tipuri de falsuri și manipularile⁶².

Am încercat în chip succint să înfățișez vasta panoramă și abisurile domeniului de cercetare propriu numismatiei și, totuși, nu suntem convinși de completa sa prezentare, pe parcursul expunerii urmând să reiasă și alte posibile aspecte, nerelevante acum. Reiese că, pentru a face față exigențelor cercetării de specialitate, numismatul trebuie să posede o solidă cultură generală, nu numai istorică, alături de celelalte calități indispensabile oricărui om de știință (ambiiție, voință, perseverență, răbdare, putere de muncă, inteligență, ordine,

⁶¹ P.-H. Mitterand, *Les monnaies comme éléments de datation d'un site archéologique. Importance du degré d'usure*, în *BSFN*, 18, 1963, 3, p. 233-234; V. Mihăilescu-Bîrliba, *Moneda și datarea complexelor arheologice*, în *Carpica*, 23, 1992, 1, p. 193-196.

⁶² Cea mai mare parte din conținutul subcapitolului privitor la domeniul de cercetare a numismatiei o datorăm lucrării exemplar sistematizate a savantului vienez R. Göbl (cf. *Antike Numismatik*, Bd. 1, München, 1978, p. 25-28).

sistematică, temeritate, gândire originală, etică, concentrare, rezistență la eșecuri, acceptarea criticii și asumarea autocriticii etc.)⁶³.

5.3. Metodele de cercetare. În chip firesc, metodele generale proprii tuturor disciplinelor au un rol însemnat în cercetarea numismatică dar, ca urmare a specificului acesteia, ea cunoaște și altele, originale. Astfel, numismatica zisă „experimentală” utilizează o serie de metode preluate de la științele naturii, pe când în cea „teoretică” predomină căile de investigare caracteristice disciplinelor sociale. Înțelegerea mijloacelor prin care se realizează cercetarea numismatică nu are numai o importanță teoretică. Cunoașterea acestor metode facilitează înțelegerea rezultatelor obținute, ca și a receptării gradului lor de veridicitate.

În ansamblu, sfera metodelor de cercetare cunoaște o continuă amplificare odată cu înmulțirea mijloacelor de investigare, atât în plan orizontal, cât și în cel vertical. Evoluția științei și tehnicii explică și impun aceasta. Așa încât, nu pot susține că în această clipă cunosc toate posibilitățile și metodele de cercetare numismatică, după cum nu pot afirma că cele pe care le stăpânesc sunt definitive sau că numărul lor este finit.

Dintre metodele de cercetare unanim acceptate de toate științele, voi enumera doar pe cele general aplicabile și voi stăruii ceva mai îndelungat numai asupra acelor specifice numismatiei. Din prima categorie fac parte *observația* (directă și indirectă), *inducția*, *deducția*, *comparația*, *concordanța*, *diferența*, *variația concomitentă*, *clasificarea* și *experimentul*. Ele au fost folosite încă de la apariția formelor embrionare de știință și s-au menținut până acum la fundamentul cercetării⁶⁴. O îndoielă poate plana doar asupra experimentului, ca metodă de cercetare în numismatică, deși, dacă examinăm producerea monedei și tehnicile financiare, ea este cu ușurință înlăturată. Experimente privind alierca, turnarea, gravarea, baterea, ori mecanismele financiare au fost duse la bun sfârșit cu succes, cu toate că, după cum apreciez, ele nu vor fi niciodată îndestulătoare și pe deplin satisfăcătoare⁶⁵.

De la sfârșitul secolului al XIX-lea și aproape în tot cursul celui de-al XX-lea, lumea științifică a fost dominată de concepțiile materialiste și ateiste, care au promovat un spirit nefast în societate, dar și în cadrul cercetării, corespunzător unei încrederi nelimitate în posibilitățile omului și ale științei. Această axiomă s-a dovedit tot mai mult caducă, căci pe măsură ce cunoașterea macro- și microcosmosului a avansat continuu, în același timp, paradoxal – aparent am putea spune –, s-a mărit insondabilul conținutului lor. Însă, predominarea de-a lungul a peste un veac a scientismului a condus la abandonarea principiilor așa-zise apriorice⁶⁶, ca *intuiția* și *inspirația*, cu toate că absolut toți oamenii de știință au apelat la ele și s-au bucurat când au fost în grațiile lor.

⁶³ J.D. Bernal, *op.cit.*, p. 21-22; S. Ramon y Cajal, *Drumul spre știință*, trad. Șt. Iacob, București, 1967, p. 40-59; H. Selye, *op.cit.*, p. 54 și urm., 164-190.

⁶⁴ A.D. Xenopol, *op.cit.*, p. 465-477; G. de Greef, *op.cit.*, p. II-V și 50-60; F. Simiand, *op.cit.*, p. 104 și 115; J.D. Bernal, *op.cit.*, p. 11; S. Ramon y Cajal, *op.cit.*, p. 128-141; H. Selye, *op.cit.*, p. 316-321; P. Burke, *op.cit.*, p. 32-33.

⁶⁵ D.B. Sellwood, *Some Experiments in Greek Minting Technique*, în *NC*, 3, 1963, p. 217-231; D. Schmutz, C. Jäggy, *Neue Erkenntnisse zur Brakteatenherstellung: Experimenteller Nachvollzug prägetechnischer Merkmale*, în XII. Internationaler Numismatischer Kongress, *Vortragssammenfassungen*, Berlin, 1997 (în continuare, se va prescurta *Rezumat – Congres – Berlin, 1997*), p. 157-158.

⁶⁶ A.D. Xenopol, *op.cit.*, p. 30-31; S. Ramon y Cajal, *op.cit.*, p. 21-23.

O aprigă dispută științifică s-a declanșat și în legătură cu folosirea metodelor împrumutate de către științele sociale de la cele ale naturii. Respinse de către unii⁶⁷, acceptate de către alții⁶⁸, unele dintre acestea au cunoscut o largă utilizare, mai ales în ceea ce am numit numismatica „experimentală”; însă, întrebuințarea lor s-a extins și în domeniul celei „teoretice”. Un bun exemplu îl oferă aplicarea metodelor proprii matematicii și statisticii în numismatică, în analizele de tip cantitativ⁶⁹.

Din acest punct de vedere, ca produs de serie, moneda se pretează cu multă ușurință la asemenea estimări. În astfel de studii, se folosesc mai cu seamă parametrii săi tehnici (titlu, nominal, greutate, diametru, ax, starea de conservare), dar și structura descoperirilor monetare (volumul producției și intensitatea circulației), ori tipurile și numărul de ștanțe (dimensiunile emisiunilor). Însă, cu toate acestea, nu trebuie omis faptul că, în acest gen de cercetări, fundamentală rămâne informația primară despre monedă. De aceea, mai ales în ultima vreme, s-a pus accentul pe examinarea și înregistrarea minuțioasă, cât mai corectă, a tuturor datelor accesibile pe care le poate furniza o piesă monetară (*numismatometria*)⁷⁰. Bineînțeles, întrucât aparatul senzorial uman face posibilă distorsionarea informației, ideal pentru cercetare ar fi utilizarea unui instrumentar cât mai neutru, independent de orice intervenție, eroare sau chiar impotență a subiectului. Acest lucru este nerealizabil în totalitate, deoarece, pe de-o parte, nu există încă mijloace tehnice pentru orice fel de investigație, iar, pe de altă parte, orice aparat, de la cel mai simplu și până la cel mai complex, a fost și este proiectat și fabricat conform cunoștințelor precedente și intențiilor cercetătorului.

Aplicarea metodelor statistice în numismatică a constituit în ultimele decenii tema unor reuniuni științifice internaționale speciale (Paris, în 1979 și 1986; Ravello, în 1990)⁷¹, unde s-au abordat subiecte de mare însemnătate, ca ponderea, uzura, orizonturile de tezaure,

⁶⁷ A.D. Xenopol, *Expunere pe scurt a principiilor fundamentale ale istoriei*, p. 463-474; J.D. Bernal, *op.cit.*, p. 721; M.T.V. Buttrey, *Calculating Ancient Production: Facts and Fantasies*, în *NC*, 153, 1993, p. 335-351; idem, *Calculating Ancient Coin Production, II: Why it cannot be done*, în *NC*, 154, 1994, p. 341-352.

⁶⁸ Fiecare știință poate apela în propriul său interes la procedeele științelor anterioare, pe de-o parte, iar utilizarea pe scară largă a noilor metode, mai complexe, mai sofisticate, nu exclude folosirea altora, dintre cele mai simple, de multă vreme cunoscute, pe de altă parte (cf. G. de Greef, *op.cit.*, p. 54). Vezi și Fr. De Callatay, *Statistique et numismatique: les limites d'un apport*, în *Rev. Archet Hist. Art. Louvain*, 20, 1987, p. 75-95; idem, *Calculating Ancient Coin Production, Seeking a Balance*, în *NC*, 155, 1995, p. 289-311.

⁶⁹ G. Mickwitz, *Die Systeme des römischen Silbergeldes im IV. Jahrhundert n. Chr. Ein Beispiel zur Anwendung der variationsstatistischen Methode in der Numismatik*, în *Societas Scientiarum Fennica, Commentationes humanorum literarum*, 6, 1935, 2; H.D. Allen, *Mathematics and Money*, în *The Numismatic Scrapbook Magazine*, 24, 1958, 12, p. 2612-2620; L. Brunetti, *Aspetti statistici della metanumismatica*, Roma, 1963; Z. Zabinski, *Statystyczne analiza wagi denarów Sieciecha*, în *WN*, 8, 1964, 3-4, p. 177-185; A. Matuszewski și J. Wielowiejski, *Statistical Method of Investigation the Structure of Currency Circulation from Coin Finds*, în *WN*, 17, 1973, p. 17-25; idem, *L'étude statistique des structures de la circulation des monnaies romaines en Europe centrale et orientale*, în *PACT*, 5, p. 334-340; Ch. Carcassonne, *Bons et mauvais deniers, II. Étude statistique de deux échantillons*, în *Numismatique antique. Problèmes et méthodes*, p. 125-142; J. Guey și Ch. Carcassonne, *Propos de statistique: quelques échantillons monétaire*, în *Les „dévaluations” à Rome. Époque républicaine et impériale (Rome, 13-15 novembre 1975)*, I, Roma, 1978; J. Guey, *op.cit.*, p. XIII-XVIII; J. Topolski, *op.cit.*, p. 333-368.

⁷⁰ J. Guey, *op.cit.*, p. XVI-XVII.

⁷¹ *PACT*, 5; *Rythmes de la production monétaire*; T. Hackens, G. Moicharte și A. Stazio (ed.), *Vie et survie des monnaies anciennes, Atelier européen, Ravello, octobre 1990*, *PACT*, 35, Strasbourg, 1996.

structura descoperirilor ș.a.m.d. Se poate releva în acest context principală concluzie a conclavurilor amintite: *ceea ce părea bine cunoscut nu mai este acum atât de evident*.

Astfel, de pildă, s-a sesizat că perioadele de insecuritate, când s-au îngropat numeroase „comori”, induc impresia de abundență monetară, în vreme ce o situație stabilă și liniștită nu produce „martori” arheologici și numismatici, ceea ce crează o imagine deformată asupra trecutului⁷².

O altă observație interesantă ar fi aceea, că la popoare cu o vie activitate comercială, cum au fost fenicienii ori cartaginezii, moneda a fost adoptată destul de târziu, spre deosebire de altele, cum au fost persanii, mai puțin atrase de acest gen de îndeletniciri, dar, care, au avut de timpuriu o însemnată producție monetară. Explicația rezidă în faptul că, la fel ca și în zilele noastre, multe tranzacții s-au desfășurat fără intermedierea monedei, care, după cum se pare, a ocupat un sector destul de restrâns al economiei antice⁷³. În acest chip, se cuvine să reținem că, fără o examinare profundă a *tuturor* izvoarelor, se poate comite o gravă eroare științifică: de a elabora un model fals al unei economii din trecut.

Ca oricare altă sursă istorică, și moneda poate fi studiată cu ajutorul unor metode speciale, cum ar fi *hermeneutica* (critica internă), *euristica* (critica externă) și *structuralismul*, care au condus la extinderea sferei informațiilor, dar și la decodarea mesajelor transmise grafic, iconografic, lingvistic, terminologic și psihologic⁷⁴.

În ansamblu, cercetarea nu utilizează doar o singură cale pentru a-și atinge țelul urmărit. Nici numismatica nu face excepție. De exemplu, pentru a data exact o emisiune monetară - clement fundamental al oricărei interpretări - s-au folosit critica internă și externă a legendelor, analiza iconografică, metoda „legăturilor de ștanțe”, ierarhizarea relativă a surfrapărilor, examinarea orizonturilor și structurilor de tezaure, studiul metrologic, investigarea complexă a aliajului ș.a. Unele dintre aceste metode aplicate în cercetarea numismatică au inclus, la rândul lor, alte mijloace de căutare, mai simple, ori au dezvoltat și rafinat metode provenite din științele precedente (chorografia, caracteroscopia, coeficientul de uzură etc.)⁷⁵.

⁷² T. Hackens, *La circulation monétaire, question de méthodes*, în *Numismatique antique. Problèmes et méthodes*, p. 213-222.

⁷³ Idem, *Numismatique quantitative, numismatique théorique et... big bang?*, p. 359-360.

⁷⁴ J. Topolski, *op.cit.*, p. 34-35 și 275; R. Trigg, *op.cit.*, p. 238-255.

⁷⁵ E.R. Calley, *On the Occurrence of abnormally low weight and specific gravity in ancient coins*, în *Numismatic Review*, 3, 1946, 2, p. 51-53; idem, *Orichalcum and Related Ancient Alloys*, în *NVM*, 151, 1964, p. 78-97; J.-B. Colbert de Beaulieu, *La trouvaille de monnaies celtiques de Saint - Jacques - de - la - Lande*, în *RBN*, 94, 1948, p. 20-21; idem, *Notules de numismatique celtique*, în *Ogam*, 6, 1954, 6, p. 289-293; idem, *La caractérocopia et la datation des émissions gauloises du IIe siècle*, în *BSTN*, 16, 1961, 8, p. 80; idem, *Traité de numismatique celtique, I, Méthodologie des ensembles*, Centres de recherches d'Histoire ancienne, I, série numismatique, Annales littéraires de l'Université de Besançon, 135, Paris, 1973, p. 50-62; C.M. Kraay, *Gold and Copper Traces in Early Greek Silver I*, în *Archaeometry*, 1, 1958, p. 1-4; idem, *II*, în *Archaeometry*, 2, 1959, p. 1-6; J. Guey, *L'aloi du denier romain de 177 à 211 après J.-C. (Étude descriptive)*, în *RN*, 4, 1962, p. 73-140; J. Condamine și M. Picon, *The influence of Corrosion and Diffusion on the Percentage of Silver in Roman Denarii*, în *Archaeometry*, 7, 1964, p. 98-105; R.J. Forbes, *Studies in Ancient Technology*, Leiden: 7, 1966; 8, 1964; 9, 1964; J. Condamine, J. Guey, M. Picon, *Métallurgie des monnaies antiques*, în *RN*, 9, 1967, p. 267 și urm.; D.R. Walker, *The Metrology of the Roman Silver Coinage, I-III*, BAR Supplementary Series 22, Oxford, 1976-1978; I.A. Carradice și M.R. Cowell, *An analysis of Roman silver coins of the Flavian family from the period A.D. 80-85*, în *Metalurgy in Numismatics*, 1, Oxford,

Mă opresc acum doar asupra unora dintre metodele proprii numismaticii, ulterior urmând să mă concentrez și asupra altora. Astfel, în scopul precizării cronologiei monedelor romane republicane s-a întrebuițat *studierea structurii tezaurelor*, metodă introdusă pentru prima oară, încă din 1860, de către Th. Mommsen (*Geschichte des römischen Münzwesens*, Berlin). De curând, desăvârșirea acestui procedeu, aplicat în cazul tezaurului descoperit la Morgantina (Sicilia), a făcut posibilă o datare mai exactă, în anul 213 a.Chr., a primelor emisiuni de denari romani republicani⁷⁶.

Tot prin metoda analizei structurilor de tezaure dintr-o anumită perioadă de timp s-a reușit determinarea cronologiei relative a monedelor bătute de suverani omonimi din Anglia (William, Eduard) și Franța (Louis, Philippe)⁷⁷.

Caracteroscopia, fundamentată de către J.B. Colbert de Beaulieu, cuprinde ansamblul de observații și analize care se referă la totalitatea trăsăturilor distinctive cuprinse în piesa monetară. Această metodă facilitează încheierea unei ierarhizări relative a emisiunilor⁷⁸.

Una dintre chestiunile cele mai dificile care stă în fața numismaticii este datarea monedelor lipsite de elemente individuale de identificare. Într-o asemenea situație s-au aflat piesele bizantine anonime, deținătoare doar a unor imagini și texte religioase. O mare cantitate de asemenea exemplare de bronz (*folles*) a fost găsită în cursul săpăturilor arheologice de pe Agora din Atena și de la Corint. A.R. Bellinger și M. Thompson au stabilit, prin studiarea *sufrapărilor*, ca și a nivelurilor în care au apărut monede, atât perioada în care au fost fabricate acestea (967-1092), cât și cronologia lor relativă⁷⁹.

University Press, 1980, p. 168-173; P. Naster, *Le problème du coefficient de frai*, în *PACT*, 5, p. 71-74; C. Cosma, T. Fial, V. Znamirovski, D. Aliu, D. Boros și T. Daraban, *Determination of valuable metals in ancient coins using isotopic neutron sources*, în P.T. Frangopol, V.V. Moraru (ed.), *First Romanian Conference on the Application of Physics Methods in Archaeology*, Cluj-Napoca, 5-6 November 1987, 1, București, 1988, p. 101-112; E. Kolniková, *Kartographische Methode – Funde römischer Münzen in der Slowakei*, în *LVN*, 4, 1992, p. 33-47; E. Aerts, *Metal loss in the monetary circulation of the Southern Low Countries (fifteenth-eighteenth centuries): sources and methods*, în *Studia historica oeconomica. Liber amicorum Hermann Van der Wee*, Leuven, 1993, p. 41-58; H. Moesta, P.R. Franke, *op.cit.*; E. Oberländer – Târnoaveanu, V. Zoran, Gh. Poenaru Bordea, L. Trache, E. Iacob, I. Lukanc și C. Ciortea, *Politique et technologie – observations sur les émissions monétaires romaines d'or de 253 à 364*, în *RN*, 151, 1996, p. 141-170; M. Caccamo Caltabiano, *Immagini/parole: il lessico iconografico monetale*, în *Rezumat-Congres-Berlin*, 1997, p. 59; J.-N. Barrandon și M.F. Guerra, *Méthodes d'analyse appliquées à la Numismatique*, în același volum, p. 825-830; V. Radic, *Iconography of the imperial coinage of Stefan Dusan*, în același volum, p. 155; K. Lockyear, T.J.T. Sly, V. Mihailescu-Bîrliba (ed.), *CAA 96, Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology*, BAR International Series 845, Oxford, 2000.

⁷⁶ P. Marchetti, *La datation du denier romain et les fouilles de Morgantina*, în *RBN*, 117, 1971, p. 98-114; idem, *Numismatique romaine et Histoire*, în *Cahiers du Centre G. Glotz. Revue d'Histoire Ancienne*, 4, 1993, p. 25-65; M.H. Crawford, *From Borghesi to Mommsen. The Creation of an Exact Science*, în *Medals and Coins. From Budé to Mommsen*, p. 125-132.

⁷⁷ C. Morrisson, *op.cit.*, p. 32.

⁷⁸ J.-B. Colbert de Beaulieu, *op.cit.*, în *BSFN*, 16, 1961, 8, p. 80; idem, *Traité de numismatique celtique, I, Méthodologie des ensembles*, p. 50-62.

⁷⁹ A.R. Bellinger, *Byzantine Notes, 5. Three Imperial Portraits*, în *Museum Notes*, 13, 1967, p. 141-148; M. Thompson, *The Athenian Agora II. Coins. From the Roman through the Venetian period*, Princeton, 1954; C. Morrisson, *op.cit.*, p. 32.

Monedele au fost produse îndeosebi prin batere (imprimare prin lovire), procedeu în care s-au folosit ștanțele de avers și de revers. Acestea au fost confecționate multă vreme prin gravare manuală. Pe măsura folosirii, în procesul de producere a pieselor monetare a avut loc și deteriorarea lor, dar care nu s-a petrecut concomitent, așa încât pe diferitele exemplare ale unei emisiuni poate fi întâlnită o varietate de ștanțe. În acest fel, pe aceeași monedă, o ștanță de avers, de exemplu, poate fi însoțită de ștanța de revers a unei emisiuni anterioare sau, dimpotrivă, a uneia posterioare. Prin studii de acest gen s-a reușit edificarea unor clasificări relative sau absolute, pornindu-se de la una din ștanțele bine date și cu durata de folosire precizată sigur. Această metodă - *a legăturilor de ștanțe* - a fost dezvoltată încă din 1890 de către F. Imhoof-Blumer, care a aplicat-o la monetăria lui Alexandru cel Mare⁸⁰.

Știință dinamică și caracterizată prin dualitate (naturală și socială), numismatica și-a dezvoltat continuu modalitățile de investigare, folosind realizările oricărei alte discipline, care i-au putut fi utile. De aceea, în mod sigur, viitorul ne va rezerva surpriza apariției unor noi și tot mai eficiente metode destinate să rezolve enigmele actuale ale „științei despre bani”.

5.4. Legile numismaticii. După cum am încercat să demonstrez, numismatica este o știință socială, care, prin caracterul ei, întrebuințează metode proprii ambelor grupe de discipline – sociale și naturale –, dar, în același timp, și altele, specifice doar ei. Situația se complică și mai mult în ceea ce privește legile numismaticii.

În domeniul numismaticii „experimentale” își exercită activitatea legi tipice științelor naturale. Aliajele, tumarea, baterea, ponderea, confecționarea ștanțelor sau a formelor de tumare și, în general, a parametrilor tehnici, nu ar fi fost realizate adecvat fără o bună cunoaștere a proprietăților și legilor fizice, chimice și mecanice. Plecând de la acțiunea și efectul acestor legi, prin deducție, astăzi suntem în stare să înțelegem și să explicăm mult mai complet numeroase „secrete” ale producției bănești dezvoltate de-a lungul vremurilor. Prin colaborarea dintre numismați și specialiști din domeniul științelor naturii, pentru a da un singur exemplu, s-au adâncit și s-au extins cercetările de paleometalurgie, așa încât aceasta tinde să devină o disciplină de tranziție⁸¹.

Astfel, s-a stabilit că un pas mare în această sferă de activități a fost făcută odată cu rafinarea aurului, care, așa cum o demonstrează vestigiile arheologice dintr-un templu de la Sardis, a fost realizată pe la 600 a.Chr. Mai dificil a fost să se obțină separarea aurului și argintului, dar și acest procedeu va sfârși prin a fi stăpânit de către lidieni sau persi încă din secolul al V-lea a.Chr., după care se va răspândi cu repeziciune până în Japonia⁸².

Originea și condițiile fabricării primelor monede au fost explicate prin acțiunea factorului economic, ori a celui social sau politic. Din acest punct de vedere, observăm că ni se dezvăluie prin exemplele prezentate mai înainte și un alt aspect însemnat al acestei

⁸⁰ F. Imhoof-Blumer, *Griechische Münzen. Neue Beiträge und Untersuchungen*, Berlin, 1890; A. Burnett, *op.cit.*, p. 15 și urm.

⁸¹ H. Moesta, P.R. Franke, *op.cit.*

⁸² E. Will, *Les sources des métaux monnayés dans le monde grec*, în *Numismatique antique. Problèmes et méthodes*, p. 97-102; C. Howgego, *Ancient History from Coins*, London – New York, 1995, p. 4; C. Risberg, *Evidence of Metal Working in Early Greek Sanctuaries*, în C. Gillis, C. Risberg și B. Sjöberg (ed.), *Trade and production in premonetary Greece. Production and the Craftsman, Proceedings of the 4th and 5th International Workshops, Athens 1994 and 1995*, Göteborg, 1997, p. 185-196.

chestiuni: fără acumularea unei experiențe îndelungate și deținerea unui nivel tehnic adecvat nu ar fi fost posibilă producerea monedei!

Cele mai vechi piese monetare, cercetate metalografic sistematic, sunt staterii de electrum (16,5 g), proveniți din Sardis. Prin metode chimice s-a sesizat în conținutul lor aur, argint, cupru – care se pot datora și aliajului natural de electrum –, însă, de asemenea, au fost identificate și alte elemente, ca plumbul și fierul, precum și urme de nichel și zinc. Aceste rezultate confirmă ipoteza existenței unui control asupra aliajului, ceea ce semnifică o performanță tehnică deosebită⁸³.

Printre cele dintâi monede au fost depistate exemplare *fourrées* („îmblănite” sau „căptușite”), realizate prin aplicarea unei folii subțiri de electrum peste un sâmbure de argint. S-a dovedit în acest mod că, încă de la apariție, tehnic, moneda a putut fi manipulată și falsificată.

O altă problemă importantă este cea a cunoașterii modalității de producere efectivă a unei piese monetare. Astfel, o secțiune prin „ecuatorul” unui stater lidian a indicat prezența dendritelor (cristale albe într-o masă neagră), care demonstrează puternica lovire a pastilei monetare, după ce, în prealabil, metalul acesteia a fost topit și răcit⁸⁴. Procedul topirii, sub forma unui amestec simplu de aur și argint, poate produce goluri de aer (bășici), ceea ce în mod normal reduce densitatea materiei și, în consecință, greutatea specifică a metalului se va micșora; mai mult, în timpul acestei operații, aurul se concentrează spre suprafață (63%-68%), comparativ cu argintul, și se pot produce confuzii privitoare la titlul aliajului de electrum.

Doar cunoașterea legilor științelor naturale duce la obținerea unor astfel de informații și, după vom vedea mai departe, acestea acoperă o gamă mult mai largă decât cele câteva semnalate până acum.

Ca știință istorică, dat fiind caracterul său umanist, înzestrarea cu legi a numismaticii poate fi controversată. Încă din secolul al XIX-lea, când era refuzat istoriei caracterul științific, unul din argumentele cele mai solide ale contestatarilor a fost absența legilor în domeniul științelor sociale, care vor rămâne proprii doar „adevăratelor” științe, cele naturale. În adevăr, existența unor legi care să opereze în sfera științelor sociale nu a putut fi recunoscută cu ușurință. S-a încercat rezolvarea acestei dileme prin utilizarea legilor specifice științelor naturale în domeniul disciplinelor sociale, dar s-a văzut că acestea nu reprezintă o soluție reală.

A.D. Xenopol recunoștea caracterul deosebit al științelor sociale, pe care le numea de *sucesiune*, pe când cele ale naturii le definea ca fiind de *repetiție* sau de *coexistență*. Fenomenele de coexistență, în care predomină asemănarea, se reproduc și se repetă

⁸³ J.F. Healy, *The Composition of Mytilenean Electrum*, în *Actes du 5e Congrès International de Numismatique*, Paris, 1953, Paris, 1957, p. 529-536 (aliaj artificial de electrum); A. Burnett, *op.cit.*, p. 19-20; C. Howgego, *loc. cit.*

⁸⁴ D. Sellwood, *op.cit.*; J. Condamine, J. Guey, M. Picon, *Techniques romaines. Exemplaires frappées à froid*, în *BSTN*, 20, 1965, 9, p. 510-511; *idem*, *Techniques romaines (I)*, în *RM*, 7, 1965, p. 123-131; *idem*, *Métallurgie des monnaies antiques. Problèmes anciens et nouveaux à la lumière des récentes recherches de Laboratoire de Lyon*, în *RM*, 9, 1967, p. 267 și urm.; F. de Callatay, *Étude de technique monétaire: le rapport „nombre de coins de revers/nombre de coins de droit” à l’époque hellénistique*, în *Rev.Archet Hist.Art.Louvain*, 32, 1999, p. 91-102.

neconținut și dau naștere legilor, iar cele de succesiune, în care prevalează deosebirea, nu pot produce legi, ci numai *serii*. Așa se explică de ce istoria semnifică doar cunoașterea faptelor individuale, nu poate presupune viitorul și îi este accesibilă numai direcția spre care se desfășoară evoluția. În determinarea acestui proces, inducția și deducția pot fi prea puțin folositoare istoriei, căreia îi este mai la îndemână metoda *inferenței*: „...o operație a inteligenței prin care, fiind date unul sau mai multe fapte cunoscute prin atestare directă, se conchide existența altor fapte sau cauze individuale care nu ne sunt cunoscute prin atestare directă.”⁸⁵.

După cum arăta marele nostru istoric, deosebirea dintre *lege* și *serie* constă în raportul lor față de factorul timp: legea este un fenomen generalizat, care nu depinde de timp, iar seria reprezintă o succesiune de fenomene, care va fi totdeauna unică și particulară în raport cu timpul. O a doua diferență ni se relevă prin caracterul comun pe care îl au faptele în cadrul legii, în vreme ce în serie se constată o accentuare a legăturii dintre fapte. Însă, prin aceasta, seria deține o funcție logică, identică cu cea a legii⁸⁶.

De-a lungul evoluției științei, pe măsură ce au fost cunoscute, legile care acționează în științele naturii nu s-au dovedit a fi imuabile, întrucât ele pot fi considerate atât axiome, cât și adevăruri indiscutabile, dualitate derivată din caracterul obiectiv-subiectiv al cunoașterii⁸⁷. De aceea, existența unei opoziții metodologice între cele două mari grupe de științe (naturale-sociale) ne apare, în acest sens, ca fiind îndoielnică. Dezvoltând această logică, trebuie să acceptăm prezența unor asemănări între cele două mari familii de discipline amintite mai sus: dezintegrarea unui atom are loc o singură dată, într-un timp determinat, dar acest proces se poate repeta, ceea ce este valabil și în cazul luptei de la Crécy⁸⁸. Mai mult, în acest caz, este evident că științele sociale posedă aceeași dualitate caracteristică grupului științelor naturale și, în consecință, ambele pot utiliza tactici identice.

Deoarece cercetarea științifică este determinată de natura fenomenului sau obiectului studiat, o abordare cât mai apropiată de obiectivitate a acestora impune acțiunea unor legi speciale în științele sociale și, deci, și în cele istorice⁸⁹. Astfel, rezultă că legea istorică ori reprezintă un efort de explicare a totalului (chiar fragmentat) și, deci, nu poate fi decât parțială și inaplicabilă în alte discipline, chiar aparținând aceleiași familii (sociale), ori, ca urmare a unei deveniri ireversibile, nu se reproduce și însăși existența ei va sta sub semnul întrebării⁹⁰.

În măsura în care am stabilit că în fiecare disciplină socială acționează legi proprii, ca știință de sine stătătoare, numismatica, cel puțin cea considerată a fi „teoretică”, cunoaște acțiunea unor legi, care nu pot fi decât specifice. Subiectul este deosebit de interesant și, după

⁸⁵ A.D. Xenopol, *Expunere pe scurt a principiilor fundamentale ale istoriei*, p. 463-474; idem, *La théorie de l'histoire*, p. 469-474 (în special, p. 469).

⁸⁶ A.D. Xenopol, *Noțiunea valorii în istorie*, p. 325-356; idem, *Cauzalitatea în succesiune*, p. 531-577; idem, *La théorie de l'histoire*, p. 96-162, 301 și urm.; idem, *Despre metodă în științe și în istorie*, p. 1091-1108; idem, *Le postulat psychologique*, Paris, 1912, p. 6-10; A.J. Toynbee, *op.cit.*, p. 363 (unele sectoare ale istoriei sunt anexate de alte discipline, cum ar fi științele exacte, antropologia, știința economică, sociologia, psihologia).

⁸⁷ F. Simiand, *op.cit.*, p. 86.

⁸⁸ J. Topolski, *op.cit.*, p. 454-456.

⁸⁹ G. de Greef, *op.cit.*, p. 44-45; R. Trigg, *op.cit.*, p. 143.

⁹⁰ R. Aron, *op.cit.*, p. 294-298.

câte cunosc, reprezintă mai mult o sarcină de viitor a cercetării numismatice, de a se decela și de a se sistematiza un asemenea complex teoretic. În rândurile care urmează, voi încerca să relev unele din aceste legități existente numai în numismatică, însoțite de echivalentul lor obiectiv, legile⁹¹.

Una din cele mai cunoscute legi ale numismaticei este cea atribuită de către Mac Leod comerciantului londonez Sir Thomas Gresham (1519-1579), consilier financiar al coroanei, fondator al Bursei din Londra și întemeietorul primului institut pentru știință, „Gresham College”. *Legea lui Gresham* poate fi rezumată prin ideea, că „moneda proastă alungă pe cea bună” sau, mai clar, atunci când două monede cu un raport fix între ele circulă concurențial într-o arie determinată, dacă una va crește în raport cu cealaltă, cea mai puternică va tinde să dispară din circulație, prin plata obligațiilor externe și tezaurizare⁹².

O altă lege specifică numismaticei este cea numită „a lui Nanteuil”, prin care s-a sesizat că uzura rămâne aproximativ constantă într-o circulație monetară egală. De fapt, după cum vom vedea, *legea lui Nanteuil* descinde direct din legile științelor naturii, deoarece ea arată că, prin folosire, monedele mai mici vor pierde cantitativ tot atât cât și piesele mai mari, dar, din punct de vedere proporțional, această pierdere va fi mult mai consistentă. S-au propus chiar diferite ordine de mărimi pentru asemenea pierderi, corespunzătoare dimensiunilor monedelor, cu scări de pierdere pentru fiecare decadă, de 2%, 2,5%, 3% și 4%. Aceste scăderi prin uzură se observă în primul rând la monedele găsite în așezări și, ținând seama de coeficienții avansați, am putea chiar aprecia durata rămânerei în circulație a unor piese. S-a apreciat, că timpul trebuincios pentru pierderea prin circulație a aproximativ 50% din argintul monedelor romane era între 25 – 50 de ani, ceea ce înseamnă că, după 200 de ani, aproape 94% din numerar a dispărut⁹³. Însă, legea se aplică numai monedelor fabricate din același metal (piesele de aur se uzează mai puțin decât cele de argint sau de cupru) și nu funcționează în cazul acumulărilor – sau, ea trebuie adaptată –, întrucât în tezaure se pot selecta doar monede foarte bine conservate⁹⁴.

S-au făcut chiar estimări importante pentru monedele franceze de aur din secolul al XIX-lea: ele au pierdut c. 1 mg pe an, într-o circulație moderat activă și c. 2 mg pe an, într-o circulație foarte activă; în zece ani, piesa de 20 franci (argint) a scăzut cu 0,15% din greutate, cea de 5 franci cu 1,2%, iar cele de 2 franci și 1 franc de argint au pierdut cam 10 mg pe an sau 1%-2% într-o decadă⁹⁵.

S-a mers și mai departe, încălcându-se uneori o necesară prudență metodologică. Astfel, s-a încercat evaluarea uzurii monedelor medievale de argint, pornindu-se de la pierderile suferite de piesele divizionare din USA, dar dintr-o perioadă de 40 de ani, anteriori

⁹¹ J. Topolski, *op.cit.*, 437.

⁹² *Legea lui Gresham* nu este „lege”, ci, reprezintă „propoziții abstracte ale teoriei economice”, întrucât „necesitatea lor funcționează în condiții normale” (cf. R. Aron, *op.cit.*, p. 253); J. Bernal, *op.cit.*, p. 289; S. Mesure, în R. Aron, *op.cit.*, p. 486.

⁹³ P.R. Franke, *op.cit.*, p. 129.

⁹⁴ B. Pick, *Die Münzkunde in der Altertumswissenschaft*, Gotha, 1922; H. de Nanteuil, *Le frai des monnaies d'or et d'argent*, în *Courier numismatique*, 3, 1927-1928, p. 74-100; D.M. Metcalf, *What has been achieved through the applications of statistics to numismatics?*, în *PACT*, 5, p. 11 și 16; F. Delamare, *Le Frai et ses Lois*, Cahiers Ernest Babelon, 5, Paris, 1994.

⁹⁵ Ph. Grierson, *Coin wear and the frequency table*, în *NC*², 3, 1963, p. I-XVI; D.M. Metcalf, *op.cit.*, p. 12.

lui 1962. Rata de diminuare a volumului monedelor din anii amintiți (pierderi și uzură) a fost de 3% pe an. În Imperiul Roman, pe la mijlocul secolului al II-lea, rata anuală de dispariție a pieselor monetare ar fi fost între 1% și 2%. Însă, nu trebuie omis că, în Antichitate sau în Evul Mediu, ratele de uzură au fost mult mai scăzute din cauza circulației monetare, care a fost mai slabă decât cea actuală⁹⁶. Toate aceste cercetări, în care s-au folosit diverse metodologii, arată că a existat o anume deteriorare a pieselor monetare, dar, aceasta poate fi cu greu cuantificată, deoarece are o mare variabilitate în timp și spațiu. Mai mult, în cadrul acestui proces, se observă și intervenția unor factori aleatorii, cum ar fi coroziunea în medii de conservare deosebite (inclusiv în cabinetele numismatice)⁹⁷.

Din cele expuse a reieșit că pierderile prin uzură constituie un fenomen, iar pierderile *de facto*, în cadrul circulației, reprezintă cu totul altceva. În chip firesc, totalul monedelor unei emisiuni, aflate în circulație, va fi mai mic decât al aceluiași piese produse de monetărie, proces care este cauzat de exportarea lor, ca și de alte feluri de pierderi. În Marea Britanie, actualmente, rata de pierdere este cel puțin de 0,7%-0,8%, ceea ce înseamnă că într-un an dispar 70-80 de milioane de monede (emisiuni noi, dar și dintre cele vechi, rămase în circulație), cantitate corespunzătoare unui număr de aproape 10 milioane de turiști. Se mai poate adăuga și exemplul Angliei medievale, când, între 1280 și 1300, s-au bătut cca. 300.000.000 de monede noi, din care, în 1325, aproape 2/3 nu mai existau. Sau, cel al Suediei, dintre anii 1665 și 1740, ale cărei monede au avut o rată anuală de pierdere de 2%, ceea ce explică de ce în 1716 mai rămăseseră în circulație doar 1/3 din piesele emise în 1670⁹⁸.

Asemenea date, referitoare la circulația monetară din Suedia, au fost furnizate de analiza întreprinsă asupra marelui tezaur (18.000 monede de argint, de 1, 2, 4 și 8 mărci) ascuns în pivnița familiei descendenților lui Johann Lohe, care a fost unul din cei mai înstăriți oameni de afaceri scandinavi din secolul al XVII-lea. Această importantă descoperire se pare că ne dezvăluie și o altă lege: în acest tezaur, s-a observat că proporțiile reprezentate de diferitele emisiuni identificate corespund, cu o anumită precizie, cantităților de monede fabricate, așa cum, pe de altă parte, au fost cu exactitate consemnate în documentele de epocă (registrele monetăriei). Deci, eșantioanele (resturi de trezore, loturi parțiale dintr-o descoperire etc.) pot fi reprezentative pentru volumul original al emisiunilor sau, cu alte cuvinte, *frecvența monedelor unei emisiuni într-o descoperire este proporțională cu numărul celor fabricate*⁹⁹.

⁹⁶ Ph. Grierson, *op.cit.*, p. XI; C.C. Patterson, *Silver Stocks and Losses in Ancient and Medieval Times*, în *The Economic History Review*², 25, 1972, 2, p. 205-235; R.P. Duncan-Jones, *Weight-loss as an index of coin-wear in currency of the Roman Principate*, în *Rythmes de la production monétaire*, p. 235-254.

⁹⁷ R. Linke, M. Schreiner, M. Griesser, G. Kadlec, R. Traum, G. Dembski, *Corrosion processes endanger collections of antique bronze coins – did are they past saving?*, în *International Numismatic Newsletter*, Publication de la Commission Internationale de Numismatique, 36, 2000, p. 7-9.

⁹⁸ D.M. Metcalf, *op.cit.*, p. 15.

⁹⁹ B. Thordeman, *The Lohe hoard. A contribution to the methodology of numismatics*, în *NC*⁶, 8, 1948, p. 188-204; V. Mihăilescu-Bîrliba, *Un problème de statistique mathématique: la réforme de Septime Sévère et les trésors monétaires romains au-delà des frontières de l'Empire*, în *PACT*, 5, p. 324-333; idem, *O problemă de statistică matematică: reforma lui Septimius Severus și trezorele monetare romane de dincolo de frontierele imperiului*, în *CI*, s. n., 12-13, 1981-1982 (1983), p. 159-167.

Rata de pierdere și, în același timp, de recuperare actuală a pieselor monetare, constituie doi parametri foarte fluctuanți, în care sunt activi diverși factori, inclusiv cel psihologic. În viața de zi cu zi, o monedă cu valoare ridicată (aur sau argint) este pierdută mai greu și, dacă, totuși, se întâmplă, proprietarul ei face mari eforturi de a o recupera. Nu același lucru este valabil pentru piesele cu o valoare scăzută. De asemenea, trebuie avut în vedere și faptul că monedele de mici dimensiuni dispar cu mai mare ușurință, chiar dacă au o valoare ridicată, în comparație cu piesele mari și grele.

S-a încercat pentru unele complexe arheologice estimarea afluxului monetar într-o secvență determinată de timp (soldele unei unități militare dintr-un castru) și s-a comparat cu datele oferite de fondul de monede găsit și recuperat prin cercetare, ajungându-se în acest fel la o evaluare a ratei de pierdere (între 0,001% și 2%)¹⁰⁰.

Din cele prezentate, reiese că dacă nu s-ar fi emis continuu monede noi, în urma uzării și pierderilor, circulația monetară, dintr-o anumită zonă și într-un interval de timp determinat, ar fi sucombat. Așa că, *batera unor noi piese reprezintă o condiție a existenței circulației monetare*. Diminuarea până la intrarea în colaps a circulației monetare a avut drept cauză directă încetarea activității atelierelor monetare. Din ce motive s-a petrecut acest fenomen este o problemă complexă a istoriei, în ansamblu, căci repercusiunile sale au fost multiple și de mare însemnătate nu numai pentru istoria monedei.

O altă observație din care se poate desprinde o regulă universală este legată de evoluția valorii monedelor, în special, precum și a banilor, în general. În această ordine de idei, dacă examinăm apariția diferitelor monede de-a lungul timpului, dar și a altor forme bănești, după un timp mai lung sau mai scurt, se poate sesiza faptul, că *ele nu-și păstrează valoarea inițială*, tendința de ansamblu fiind una descrescătoare. În opinia mea, acest fenomen derivă din interacțiunea elementelor pieței, deoarece aproape toate monedele (și banii) au fost și sunt prea mult supreevaluați în momentul producerii și lansării lor în piață. Mai pot exista două alte explicații. Prima dintre acestea poate fi corelată cu o supraevaluare minimă a unei noi emisii, însă uzura prin circulație și pierderile au impus scăderea valorii nominalului. A doua, care ni se pare a fi mai apropiată de evoluția unei economii de piață, constă în scăderea continuă a costului producției și, implicit, a monedei fabricate. Deci, prețul unei piese monetare produse astăzi este mai scăzut decât cel dintr-o perioadă anterioară. Și aceasta se întâmplă, deoarece se pare că prețul de cost al banilor nu evoluează totdeauna paralel cu celelalte prețuri ale diferitelor mărfuri și servicii.

Funcționarea banilor, ca mijloc de circulație și ca mijloc de plată, precum și diferitele tipuri de deteriorări monetare au condus la surprinderea acțiunii unei alte legi specifice numismaticii, cea a circulației banilor. Conform acesteia, legăturile obiective existente între

¹⁰⁰ R. Reece, Coins, în H.R. Hurst, S.P. Roskams, Excavations at Carthage. The British Mission, I, 1, The Avenue du President Habib Bourguiba, Salammbô: The Site and Finds other than Pottery, Sheffield, 1984, p. 173 și urm.; M.H. Crawford, Coinage and Money under the Roman Republic. Italy and the Mediterranean Economy, London, 1985, p. 235; J.P. Casey, Understanding Ancient Coins. An Introduction for Archaeologists and Historians, London, 1986, p. 68-113; V. Mihăilescu-Bîrliba, Geld und Heer in einer kaiserlichen römischen Grenzprovinz. Der Fall von Dacia Porolissensis, în N. Gudea (ed.), Roman Frontier Studies, Proceedings of the XVIIth International Congress of Roman Frontier Studies, Zalău, 1999, p. 810; idem, Bani și armată într-o provincie romană imperială de graniță. Cazul Daciei Porolissensis, în Crișana Antiqua et Mediaevalia, I, Oradea, 2000, p. 18-27.

masa banilor din circulație, prețurile mărfurilor și valoarea banilor impun ca metalul prețios necesar și folosit în circulație să fie echivalent cu suma prețurilor tuturor mărfurilor de pe piață. Dacă circulația utilizează semne ale valorii, cum sunt bancnotele, acestea reprezintă cantitatea de metal prețios necesară circulației¹⁰¹.

Tema abordată în acest subcapitol, dedicat legilor numismaticii, se pretează la o investigare specială, de lungă durată și înzestrată cu tot instrumentarul necesar. După cum am văzut, nu propunem încă o separare a legilor generale ale științei, de cele speciale, valabile doar în anume sectoare ale cercetării. Însă, îndeplinirea acestui deziderat ar depăși cu mult limitele lucrării pe care ne-am propus să o ducem la bun sfârșit. De aceea, încheind, socot că, dintr-un anumit punct de vedere, am întreprins ceea ce era neapărat trebuincios economiei demersului nostru: am semnalat existența legilor în știința numismatică, am arătat în ce constă specificitatea acestora și am furnizat câteva exemple, care ne-au stat la îndemână. După cum cred, se pare că cercetarea în această direcție se află abia la început și pe cât este de necesară, în aceeași măsură ea reclamă eforturi aparte.

5.5. Definiție. Materialele din care au fost fabricați și ipostazele diverse pe care le-au îmbrăcat banii de-a lungul timpului au fost foarte variate. Dar, aceasta nu este totul, întrucât cunoașterea formelor paramonetare (ponduri, ștanțe, matrițe, medalii, jetoane, bancnote, hârtii de valoare, cărți de credit – carduri etc.) s-a dezvoltat continuu și a ajuns să ocupe o arie în plină expansiune în sfera cercetărilor numismatice. În sfârșit, la cele de mai sus, se adaugă multitudinea aspectelor istorice dezvoltate prin studierea monedelor și care au fost numai sumar menționate până acum.

De aceea, definirea numismaticii întâmpină unele dificultăți și nu avem până astăzi o formulă acceptată pe deplin de către comunitatea cercetătorilor. Există mai multe propuneri, care oscilează între încercarea de a cuprinde tot ceea ce întruchiează numismatica și contragerea minimă a conținutului științei respective. Dar, voi da și câteva exemple.

Marele savant, care a fost Ernest Babelon, spunea: „La *numismatique* est – comme l'indique son nom formé sur le gréco-latin *nomisma* ou *numisma* – la science des monnaies et médailles anciennes. Dans son acception la plus large, elle embrasse l'étude des monnaies sous tous les aspects et dans tout ce qui s'y rattache; elle considère ces monuments, soit en eux-mêmes, soit dans les documents écrits qui les concernent, sous le rapport économique, législatif, métrologique, artistique, aussi bien qu'aux multiples points de vue des sciences historiques: mythologie, iconographie, épigraphie, géographie, chronologie, etc. Elle n'est pas seulement l'une des bases fondamentales de l'archéologie: c'est aussi l'une des sources les plus fécondes des annales de l'évolution économique des sociétés civilisées.”¹⁰²

Numismați contemporani au avansat, la rândul lor, alte definiții, care, după cum am subliniat, caută să fie cât mai complete, ori încearcă să atingă o concizie deplină. Astfel, Laura Breglia caracterizează numismatica, ca fiind „știința care reconstruiește pas cu pas istoria monedei”¹⁰³. Iar Robert Göbl, deși se referă numai la Antichitate, oferă o definiție,

¹⁰¹ C.C. Kirijescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, I, București, 1997, p. 15.

¹⁰² E. Babelon, *Traité des Monnaies Grecques et Romaines*, Ire Partie, *Théorie et Doctrine*, I, Paris, 1901, col. 5-6.

¹⁰³ L. Breglia, *Numismatica antica – Storia e metodologia*, Milano, 1964, p. 27.

care poate fi însușită pentru întreaga disciplină¹⁰⁴: „*Die antike Numismatik in ihrer modernen Definition ist die Wissenschaft vom Geldwesen des Altertums in der vollen Ausdehnung der damals bekannten Welt.*”

Șirul exemplificărilor ar putea continua, însă problema esențială rămâne, cea de a concentra în cât mai puține cuvinte imensitatea domeniului. Nu-mi rămâne decât să avansez, la rândul meu, o definire a numismaticii, care va putea fi examinată, amendată și completată sau, dimpotrivă, contrasă mai mult de către alți cercetători: *Numismatica este știința istorică care studiază, sub toate aspectele și prin toate mijloacele disponibile, instrumentele bănești (monetare, premonetare, paramonetare și postmonetare), ca și pe cele înrudite cu ele (în formă și conținut).* Prin rândurile de mai sus, am încercat să redau extensia integrală materială și conceptuală a termenului, fără a fi convins că am reușit aceasta deplin și definitiv.

La numismatique et l'histoire **- Résumé -**

L'auteur essaye de déterminer la place détenue dans la science par la numismatique. À cette occasion, dans cet article on analyse du point de vue philosophique les rapports connaissance, science et histoire. On affirme l'appartenance de la numismatique aux sciences historiques, avec un statut et un contenu propres, ainsi qu'avec des lois spécifiques.

¹⁰⁴ R. Göbl, *op.cit.*, I, p. 19.